Fotografie z lat sześćdziesiątych XIX wieku dotyczące powstania styczniowego w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 2

Pamiątki rodzinne i pojedyncze nabytki

Opisane w pierwszej części artykułu[1] cztery albumy zawierały głównie zbiory fotografii przedstawiających powstańców styczniowych, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa posiada także jeszcze inne fotografie z tego okresu historii Polski. Część z nich należy do podarowanych lub zakupionych kolekcji rodzinnych, inne to pojedyncze nabytki, które udało się pozyskać w ciągu kilkudziesięciu lat. Najbardziej zbliżona charakterem do opisanych wcześniej albumów jest kolekcja zakupiona od Mieczysława Żuławskiego w 1963 roku. Składa się ona z 26 fotografii formatu *carte de visite*, z których siedem nie dotyczy omawianego tu tematu[2], a pozostałych 19 stanowią wizerunki uczestników powstania 1863–1864, z nich zaś dziewięć to popularne fotokopie, reszta wykonana została w trzech zakładach – Walerego Rzewuskiego w Krakowie, Franciszka Wyspiańskiego we Lwowie i braci Augusta i Fryderyka Zeuschnerów w Poznaniu. Większa część kolekcji to wielokrotnie reprodukowane portrety, z których 10 opisano już w pierwszej części[3]. W grupie pozostałych znalazła się fotokopia zdjęcia wykonanego w Paryżu około 1860 roku, przedstawiająca księcia Adama Czartoryskiego (1770–1861) z synami Witoldem Adamem (1822–1865) i Władysławem (1828–1894)[4]. Wszyscy trzej byli aktywni na emigracji. Władysław po śmierci ojca stał się faktycznym przywódcą ugrupowania Hôtel Lambert. Przed wybuchem powstania działał w porozumieniu z Dyrekcją „białych", a po jego wybuchu został emisariuszem dyplomatycznym Rządu Narodowego przy rządach Francji, Anglii, Włoch, Szwecji i Turcji. Jego starszy brat udał się w 1863 roku w misji do Stambułu, gdzie podejmował próby organizowania dywersji na Morzu Czerwonym i Kaukazie. Dwie następne fotografie to wizerunki zakonników. Bernardyn Walenty Mańkowski[5] (1816–1863), który w zakonie przybrał imię Benwenuty, był członkiem Towarzystwa Demokratycznego Polskiego i w latach 1850–1856 przebywał na zesłaniu. W powstaniu 1863–1864 został kapelanem w oddziałach Apolinarego Kurowskiego i Teodora Cieszkowskiego. Zginął pod Łazami 22 marca 1863 roku. Tomasz Majewski[6] (1822–1885?), kapucyn w Lubartowie, o imieniu zakonnym Jan Duklan, był w powstaniu kapelanem i łącznikiem. Został schwytany przez Rosjan, ale uciekł do Krakowa, a następnie emigrował. Kolejne trzy fotografie przedstawiają: Teodora Cieszkowskiego[7] (1833–1863), ucznia polskiej szkoły wojskowej w Cuneo, który w powstaniu

[1] Gaczoł E.: *Fotografie z lat sześćdziesiątych XIX wieku dotyczące powstania styczniowego w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Albumy z fotografiami powstańców styczniowych*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2013, z. 31, s. 9–28.

[2] W większości są to portrety nierozpoznanych osób.

[3] Są to wizerunki: Antoniego Jeziorańskiego, Dionizego Czachowskiego, Ludwika Narbutta, Zygmunta Padlewskiego, Zygmunta Sierakowskiego, François Rochebrune'a, Marcina Borelowskiego, Kazimierza Błaszczyńskiego (pseud. Bogdan Bończa), Władysława Psarskiego, Andrzeja Zamoyskiego.

[4] *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Czartoryski Adam, Hasło oprac. M. Handelsman. T. 4. Kraków 1938, s. 257–269; *ibidem*: Czartoryski Witold. Hasło oprac. M. Kukiel, s. 299–300; *ibidem*: Czartoryski Władysław. Hasło oprac. M. Kukiel, s. 300–303; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy. Katalog fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*. Cz. 1. *Powstanie styczniowe*. Oprac. K. Lejko. Warszawa 2004, s. 63–64; *Powstanie styczniowe. Katalog zbiorów Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego. Nabytki z lat 1957–1975*. Oprac. H. Wiórkiewicz, H. Ozyra, B. Andrzejewska. Warszawa 1982, s. 136–137.

[5] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 134.

[6] Machnik L.: *Fotografie powstańców styczniowych w zbiorach Gabinetu Grafiki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Katalog*. Wrocław 2002, s. 130; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 133.

[7] *PSB*: Cieszkowski Teodor. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 4. Kraków 1938, s. 68; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 67; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 61; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*. Poznań 1913, s. 248; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 80; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na polu boju oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i na wygnaniu syberyjskim 1861–1866*. Cz. 2. *Ze źródeł urzędowych, dzienników polskich*… Kraków 1868, dodatek, s. 2–4.

początkowo służył jako podkomendny Apolinarego Kurowskiego, potem miał własny oddział w Kaliskiem, walczył też pod komendą Mariana Langiewicza, ciężko ranny, został zamordowany przez Kozaków pod Broszęcinem 10 kwietnia 1863 roku; Władysława Żochowskiego[8], syna zesłańca, wcielonego do batalionów karnych, gdzie dosłużył się stopnia podporucznika, w powstaniu walczył w oddziale Zygmunta Chmieleńskiego w Krakowskiem, poległ 28 lipca 1863 roku pod Rudnikami; Stanisława Gostyńskiego, o którego udziale w powstaniu wiemy niewiele, jego portret został jednak zamieszczony w *Wizerunkach uczestników powstania styczniowego*[9]. Ostatnie trzy fotografie wykonane przez Franciszka Wyspiańskiego przedstawiają ryciny: *Atak na Miechów*[10] (17 lutego 1863 roku) – drzeworyt według rysunku Jędrzeja Brydaka, zamieszczony w „L'Illustration" z 21 marca 1863 roku; *Bitwa pod Węgrowem*[11] (3 lutego 1863 roku) – anonimowa rycina, jedna z kilku wersji ataku kosynierów na armaty; *Scena rzezi i rabunku Tomaszowa* (5 lutego 1863 roku) – również anonimowa rycina ukazująca jedną ze scen brutalnej akcji pacyfikacyjnej przeprowadzonej przez wojsko rosyjskie.

Tuż po II wojnie światowej, pod koniec lat czterdziestych XX wieku, zakupiono od rodziny malarza Stanisława Fabijańskiego dwie bardzo cenne fotografie związane z powstaniem styczniowym. Pierwsza niewielka, naklejona na niefirmowy kartonik, przedstawia grupę 15 żuawów śmierci. Choć na odbitce brakuje też tradycyjnego tłoku pieczętnego fotografa, to jego nazwisko jest znane, odbitka należy bowiem do kompletu czterech fotografii wykonanych przez Walerego Rzewuskiego[12]. Historię jego powstania znamy ze wspomnień jednego ze sportretowanych mężczyzn, Stanisława Grzegorzewskiego (1842–1903), syna powstańca z 1831 roku, studenta uniwersytetu gandawskiego[13]. W swoim pamiętniku opisał, jak to około Wielkanocy (5–6 kwietnia 1863 roku) któryś z kolegów zaproponował, żeby żuawi sfotografowali się całą grupą. Pomysł został przyjęty, udali się więc do Rzewuskiego, który na podwórzu domu Adama Stattlera przy ulicy Wesołej 29[14], gdzie prowadził swój zakład, ustawił ich „niby po obozowemu"[15]. Grzegorzewski umieścił też w wydanym w 1913 roku pamiętniku jedną z fotografii, jedyną, jaka mu pozostała, i jest to identyczna fotografia jak ta, którą posiadamy w naszych zbiorach. W wydawnictwie mężczyźni na fotografii zostali podpisani, jednak dwa podpisy budzą wątpliwości. Półleżący w pierwszym rzędzie pierwszy od lewej żuaw, wyciągający rękę do kolegi po napełniany z butelki lub manierki kubek, został opisany jako dr Kutek, lekarz pułkowy. To samo nazwisko figuruje także na innej odbitce z tej serii, będącej własnością Biblioteki Narodowej w Warszawie[16]. Jednak porównując wizerunek z dostępną ikonografią, nie ma wątpliwości, że mężczyzna ten to François Rochebrune (1830–1870), organizator oddziału żuawów śmierci. Druga z postaci to duchowny, stojący w centrum drugiego rzędu, który został opisany jako: „Zdaje się ks. Szulc. Nie był w żuawach". Bernardyn Wojciech Szulc (1831–1905), który w zakonie przybrał imię Serafin, był kapelanem w kilku powstańczych oddziałach m.in. Apolinarego Kurowskiego i Mariana Langiewicza. Jego podobiznę posiada w swoich zbiorach Muzeum Historyczne miasta stołecznego Warszawy[17], można więc porównać oba wizerunki. Zauważalne jest pewne podobieństwo, jednak Szulc był zakonnikiem ubierającym się w habit, zaś na fotografii widoczny jest raczej ksiądz parafialny. Na zdjęciu z Biblioteki Narodowej jest on opisany jako ks. Kacper Grzywaczewski i zdaje się to potwierdzać jego portret, będący również w posiadaniu Biblioteki[18]. Grzywaczewski pochodził z Mogielnicy i jeszcze

Walenty Mańkowski – o. Benwenuty, Poznań, ok. 1863; fot. August i Fryderyk Zeuschnerowie; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4126/IX

[8] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 410; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 143; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 95.

[9] *Wizerunki uczestników powstania styczniowego 1863–4.* Lwów 1913, seria 3, tab. D/16 i H/17 (tu jako weteran).

[10] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 231; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 149.

[11] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 324 (inna wersja); *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 147–148.

[12] Mossakowska W.: *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości*. Wrocław 1981, s. 152–153.

[13] Grzegorzewski S.: *Wspomnienia osobiste z powstania 1863 roku*. Lwów 1903; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków. Wznowienie „Księgi Pamiątkowej" tegoż samego autora wydany staraniem Komitetu Obywatelskiego we Lwowie r. 1904*. Lwów 1913, s. 226.

[14] Mossakowska W.: *Walery Rzewuski*…, s. 14.

[15] Grzegorzewski S.: *Wspomnienia osobiste*…, s. 146–147.

[16] *Rzewuski Walery (1837–1888) [Powstanie styczniowe]* [online]. Biblioteka Narodowa, sygn. F.6880 [dostęp: 23 czerwca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://www.polona.pl/item/342206/0/.

[17] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 189.

[18] *Portret Kacpra Grzywaczewskiego* [online]. Biblioteka Narodowa, sygn. F.6834 oraz sygn. F.6833 [dostęp: 23 czerwca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://www.polona.pl/item/341942/0/.

Grupa żuawów śmierci, 1863; fot. Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs37/IX

przed wybuchem powstania był zaangażowany w działalność narodowowyzwoleńczą[19]. Pozostali żuawi na fotografii w pierwszym rzędzie to: Ferdynand Czaderski[20], w powstaniu podporucznik w pierwszej kompanii żuawów, następnie kapitan w trzeciej, Grzegorzewski, Cybulski krojący chleb, Ludomir Cywiński[21] (ur. 1839), porucznik sztabowy przy Langiewiczu, następnie chorąży żuawów w randze podporucznika, i Józef Wierzbicki[22], podporucznik w 2 kompanii żuawów, obierający ziemniaki. W drugim rzędzie stoją: Achille Bendi[23] pseud. Borgia, ochotnik z Sycylii, Hieronim Piekszewicz[24], warszawianin, walczył m.in. w oddziałach Apolinarego Kurowskiego, Zapałowicza, Dionizego Czachowskiego i Wojciecha Komorowskiego, ciężko raniony pałaszem w głowę zmarł w 1864 roku, Gieżyński[25], prawdopodobnie Stefan, urodzony w Paryżu, syn emigranta z 1831 roku, Postolski, a za ks. Grzywaczewskim Stanisław Szczepanowski, Raszewski, Stanisław Łasiewicki i Władysław Listopad[26] (ur. 1838), nauczyciel z Piotrkowa.

Druga z zakupionych fotografii to tableau *Polska w roku 1861, 1862, 1863*. Składa się ono z 67 ponumerowanych fotografii przedstawiających powstańców styczniowych i działaczy przedpowstaniowych oraz ryciny (powielane ryciny krążące po Polsce, rodzaj dzisiejszej fotografii prasowej) ukazujące rozgrywające się w tym czasie wydarzenia. Nad centralnym

[19] Jasiorowski J.: *„Do Namiestnika Jego Imperatorskiej Carskiej Królewskiej Mości" – rzecz o Powstaniu Styczniowym w Mogielnicy* [online]. 2011 [dostęp: 23 czerwca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://mogielnica.pl/images/image/MOG2.pdf oraz http://mogielnica.pl/images/image/MOG4.pdf.

[20] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 70.

[21] *Ibidem*, s. 69.

[22] *Ibidem*, s. 69, 200.

[23] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 227.

[24] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 328; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 209.

[25] Józef Białynia Chołodecki wymienia Stefana Giżyńskiego, syna emigranta, który służył w żuawach w randze porucznika, później kapitana w oddziałach Langiewicza, Miniewskiego i Komorowskiego, a po powstaniu wrócił do Francji, zob. Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 219. Również Stanisław Grzegorzewski, wspominając Gieżyńskiego, pisze o emigrancie.

[26] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 125–126; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 227.

układem kompozycji znajduje się herb Polski z powstania styczniowego – kartusz podzielony na trzy pola, w których umieszczono polskiego Orła, litewską Pogoń i ruskiego Michała Archanioła, zaś na środku ryngraf z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Poniżej znajduje się pięć owalnych portretów pośmiertnych: Filipa Adamkiewicza, Michała Arcichiewicza, Zdzisława Rutkowskiego, Karola Brendela i Marcelego Karczewskiego, zabitych w Warszawie 27 lutego 1861 roku. Pod nimi w trzech rzędach ułożono wachlarzowo 31 zdjęć, głównie dowódców i bohaterskich żołnierzy[27]. W dolnej części umieszczono sześć zdjęć rycin. Na środku większe, przedstawiające *Scenę rzezi i rabunku Tomaszowa*, po bokach dwa mniejsze, z lewej *Potyczkę wojsk rosyjskich z ludnością na pl. Zamkowym w Warszawie*, z prawej *Pogrzeb arcybiskupa Fijałkowskiego*. Nieco poniżej po bokach znalazły się z lewej zdjęcie rzeźby *Mieczysław i Bolesław*[28], z prawej *Płaczące Polki*, zaś na samym dole rycina *Polacy w kopalniach Sybiru*, ujęta po bokach kartuszami w owalach, z lewej z Pogonią, z prawej ze św. Jerzym. Po bokach centralnej kompozycji zdjęcia ułożono w dwóch kolumnach, nad którymi umieszczono dwudzielne kartusze z herbem Polski i Litwy. W kolumnie z lewej znalazły się trzy ryciny przedstawiające: scenę z manifestacji 27 lutego 1861 roku, wyjazd Andrzeja Zamoyskiego do Petersburga (14 września 1862 roku), manifestację w Kownie w rocznicę unii lubelskiej (12 sierpnia 1861 roku). Między nimi ułożono w trzech grupach po trzy fotografie z podobiznami świeckich i duchownych działaczy[29]. Tak samo rozmieszczono fotografie w prawej kolumnie. Znajdujące się tu ryciny przedstawiają: wojsko strzelające do tłumu na placu Zamkowym (8 kwietnia 1861 roku), powitanie przejeżdżającej przez granicę osoby (?), Kozaków atakujących kondukt pogrzebowy Łempickiego (27 lutego 1861 roku), a podobizny ukazują patriotycznych duchownych i powstańczych dowódców[30]. Na rewersie widnieje pieczątka Erazma Kasprowicza z Lipska. Erazm Łukasz Kasprowicz[31] (1835–1922), redaktor i wydawca polskich książek na obczyźnie, praktykował początkowo w księgarni Daniela Edwarda Friedleina w Krakowie. W 1854 roku wyjechał do Lipska i podjął pracę u polskiego wydawcy Jana Nepomucena Bobrowicza, a następnie w renomowanej firmie wydawniczo-księgarskiej Friedricha Arnolda Brockhausa. Pracując w dziale zagranicznym księgarni, wpadł na

Maria Wiatrowiczówna (fragment tableau), ok. 1863; autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs17646/IX

pomysł wydawania książek słowiańskich i tak narodziła się Biblioteka Pisarzy Polskich, która szybko znalazła nabywców pośród emigrantów politycznych z Polski. Na wieść o szykowanym powstaniu Kasprowicz wyruszył do Galicji, ale tu policja uniemożliwiła mu wzięcie w nim udziału. Po upadku powstania wrócił do Lipska i znowu podjął pracę u Brockhausa, jednocześnie założył własną firmę wydawniczą, a następnie także księgarnię i antykwariat. Prawdopodobnie właśnie z tym wydawnictwem możemy łączyć nasze tableau, a brak

[27] Fotografie ukazują: 7. Edmunda Calliera, 8. Franciszka Godlewskiego, 9. Kazimierza Mielęckiego, 10. Dionizego Czachowskiego, 11. Andrzeja Zamoyskiego, 12. Antoniego Melchiora Fijałkowskiego, 13. Stanisława Hiszpańskiego, 14. Kuczkowskiego pseud. Mucha, 15. Zygmunta Padlewskiego, 16. Józefa Śmiechowskiego, 17. Alojzego Seyfrieda, 18. Stanisława Wierzbińskiego, 19. Jana Kantego Gregorowicza, 20. Jana Matlińskiego pseud. Janko Sokół, 21. Władysława Bentkowskiego, 22. Annę Henrykę Pustowojtow, 23. Mariana Langiewicza, 24. Walentynę Niemojowską, 25. François Rochebrune'a, 26. Antoniego Jeziorańskiego, 27. Jana Unrugha, 28. Witolda Turno, 29. Władysława Niegolewskiego, 30. Jana Kantego Działyńskiego, 31. Edmunda Taczanowskiego, 32. grupę 10 mężczyzn, 33. Marcina Lelewela Borelowskiego, 34. ośmiu kosynierów, 35. Teodora Cieszkowskiego, 36. Józefa Wysockiego, 37. Aleksandra Guttry.

[28] Pomnik pierwszych władców Polski, Mieszka I i Bolesława Chrobrego, z 1841 r., dłuta Christana Daniela Raucha. Stanął on w Złotej kaplicy w poznańskiej katedrze z inicjatywy bp. Teofila Wolickiego i hr. Edwarda Raczyńskiego.

[29] Są to: 44. Leopold Marcin Otto, 45. Marcus Jastrow, 46. Beer Meisels, 47. Franciszek Węgleński (?), 48. Wawrzyniec Okrajni, 49. Ksawery Szlenkier, 51. Anna Czartoryska z synową Marią i córką Izabellą (Działyńską), 52. Zygmunt Szczęsny Feliński, 53. Czartoryscy: Adam Jerzy z synami Władysławem i Witoldem.

[30] Ukazani zostali: 56. Jan Dekert, 57. Antoni Białobrzeski, 58. Leon Przyłuski, 59. Józef Wyszyński, 60. Paweł Kamiński-Steinmann, 61. Józef Stecki, 63. Ignacy Marceli Kruszewski, 64. Ludwik Mierosławski, 65. Franciszek Smolka.

[31] *PSB*: Kasprowicz Erazm Łukasz. Hasło oprac. Z. Walczy. T. 12. Wrocław 1966, s. 184–185.

Siostry Janowskie: Anna, Barbara i Julia (fragment tableau), ok. 1863; autor fotografii nieznany; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs17646/IX

innych sygnatur na odbitce może świadczyć o tym, że to Kasprowicz był także autorem kompozycji.

Nie wiemy, niestety, kiedy i w jakich okolicznościach artysta malarz Stanisław Fabijański (1865–1947) stał się właścicielem obu fotografii. Urodził się w Paryżu, gdzie rodzina Fabijańskich osiadła po upadku powstania styczniowego. Jego ojciec, Erazm (1826–1891), także artysta malarz, uczestniczył w powstaniu 1863 roku, brała w nim udział również matka Stanisława Lucyna Sypniewska, pełniąc funkcję łączniczki. Być może więc fotografie stanowiły rodzinną pamiątkę-relikwię.

W 2009 roku zakupiono na aukcji antykwarycznej inne tableau upamiętniające wydarzenia i postaci z lat 1861–1864. Składa się ono z ośmiu fotografii[32] formatu około 9 na 5,5 cm, przyklejonych wspólnie na planszy w trzech rzędach, z nałożonym *passe-partout*, całość oprawiona jest w ramę. Wszystkie zdjęcia zostały podpisane. Nie wiemy, przez kogo zostało ono wykonane, jednak z pewnością była to inicjatywa prywatna, mocno związana z Krakowem. Świadczą o tym zarówno portrety dwóch znanych dowódców: Mariana Langiewicza (1827–1887), dyktatora powstania, i François'a Rochebrune'a, jak i fotografie z dwóch krakowskich wydarzeń. Pierwsza przedstawia rysunek, prawdopodobnie Artura Grottgera, ukazujący starcie z policją austriacką wiernych wychodzących z kościoła Mariackiego po mszy za poległych w Wilnie, która odbyła się 2 września 1861 roku, na drugiej został ujęty katafalk Tadeusza Kościuszki ustawiony w rocznicę śmierci 15 października tego samego roku.

Kolejne dwie fotografie, przedstawiające siostry Annę, Barbarę, Julię Janowskie i Marię Wiatrowiczównę, uzupełniono kilkuwierszowym napisem informującym o tragicznym wydarzeniu, które rozegrało się 7 sierpnia 1863 roku w kamienicy przy ulicy Szewskiej 13, gdzie cztery wymienione wyżej panny zajmowały się wyrobem ładunków do powstania. Tego dnia w wyniku eksplozji prochu śmierć poniosły dwie siostry, Barbara i Julia[33], a także Wiatrowiczówna[34] oraz praktykant jubilerski Ludwik Zborowski[35] i dwuletnie dziecko artysty dramatycznego Karola Królikowskiego. Pogrzeb ofiar wybuchu miał bardzo uroczysty, manifestacyjny charakter[36], a mogiłka Ludki Królikowskiej, stojąca tuż przy alejce na cmentarzu Rakowickim[37], do dzisiaj przypomina o tym nieszczęśliwym wypadku.

Pozostałe dwie fotografie to wizerunki Seweryna Mieszkowskiego[38], właściciela majątku Charsznica, który zginął w wieku 27 lat 15 marca 1863 roku, zakłuty bagnetami w Giebułtowie i został pochowany na cmentarzu parafialnym w Książu Małym, oraz Piekosińskiego, który według podpisu miał zginąć pod Krzykawką. Podobizna tego ostatniego figuruje także na jednym z tableau Walerego Rzewuskiego, zatytułowanym *Ofiary z r. 1863*[39]. W zbiorach Muzeum znajduje się również odbitka ukazująca innego Piekosińskiego – Jana Kantego[40], młodego lekarza z Tarnowa, który w powstaniu służył w oddziale Komorowskiego i poległ w bitwie pod Starą Wsią w okolicy Tyszowic 18 stycznia 1864 roku. Fotokopię zdjęcia[41], wykonanego we lwowskim zakładzie Bernarda Branda i Józefa Edera, ofiarowała rodzina w latach siedemdziesiątych XX wieku.

Darem Marii Zembrzuskiej jest portret innego powstańca – Józefa Gabriela hr. Męcińskiego[42] (1839–1921) z Kurozwęk.

[32] Na niektórych fotografiach widoczny jest tłok pieczętny Walerego Rzewuskiego.

[33] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 93.

[34] *Ibidem*, s. 292.

[35] *Ibidem*, s. 307.

[36] Estreicherówna M.: *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*. Kraków 1968, s. 214.

[37] Nieopodal w tej samej kwaterze Ra spoczywają także siostry Janowskie.

[38] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 178–179.

[39] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 142–143.

[40] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 209.

[41] Ta sama fotografia reprodukowana jest również w *Wizerunkach uczestników powstania*…, seria 3, tab. A/8, lecz tutaj z podpisem Walerego Dulęby.

[42] *PSB*: Męciński Józef Gabriel. Hasło oprac. B. Jaśkiewicz, J. Zdrada. T. 20. Wrocław 1975, s. 496–497; *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 2, tab. 10a/11.

Józef Gabriel hr. Męciński z Kurozwęk, ok. 1863; fot. Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs920/IX

Ten późniejszy poseł na sejm galicyjski i działacz gospodarczy okresu autonomicznego, w powstaniu walczył pod rozkazami gen. Mariana Langiewicza, a następnie był adiutantem płk. Dionizego Czachowskiego. W obronie tego ostatniego w bitwie pod Krępą 6 września 1863 roku odniósł kilkanaście ran i stracił rękę. Fotografia została wykonana w atelier Rzewuskiego jeszcze przed tymi wydarzeniami. Po upadku powstania majątek Męcińskiego w Królestwie został skonfiskowany przez władze carskie, osiadł więc w Galicji w majątku żony w Partyniu i tu w swoim domu dał schronienie kilku starym powstańcom, którzy otrzymali status stałych rezydentów.

Kolejna fotografia wykonana została również przez Rzewuskiego w 1863 roku, jednak w naszych zbiorach znajduje się jej fotokopia z początku XX wieku, pochodząca z krakowskiego zakładu Antoniego Pawlikowskiego. Przedstawia ona młodego

Emanuel Sygiericz, 1863; fot. Antoni Pawlikowski, fotokopia według Walerego Rzewuskiego z początku XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs848/IX

powstańca Emanuela Sygiericza[43], w typowej pozie i stroju. Był on później uczniem zakładu geologicznego w Wiedniu.

Wśród innych pojedynczych fotografii z okresu powstania styczniowego, które zostały podarowane lub zakupione przez Muzeum, znajdują się dwa portrety Anny Henryki Pustowojtow (1838–1881). Pierwszy to znana już z opisanych w pierwszej części artykułu podobizna z krucyfiksem na piersi, sygnowana tym razem przez zakład Teodora Szajnoka we Lwowie, druga pochodzi z serii zdjęć wykonanych w Pradze przez Ludwiga Moritza Wintera i ukazuje dzielnego adiutanta Langiewicza w szamerowanej kurtce obszytej barankiem, z dłonią ujmującą rękojeść szabli.

Fotokopią wykonaną przez lwowską firmę Rembrandt ze zdjęcia Szymona Balicera jest podobizna Antoniego Ryszarda[44] (1841–1894), kupca i numizmatyka. W powstaniu wziął on udział w całej kampanii Langiewicza, dochodząc

[43] *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 3, tab. D/19 i tab. G/14 (tu „po latach wielu").

[44] *PSB*: Ryszard Antoni. Hasło oprac. A. Wędzki. T. 33. Wrocław 1992, s. 558–559.

Anna Henryka Pustowojtow, Praga, 1863; fot. Ludwig Moritz Winter; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs3611/IX

Antoni Ryszard, Lwów, 1863; fot. firma Rembrandt, fotokopia według Szymona Balicera z początku XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs5517/IX

do stopnia porucznika, był ranny pod Grochowiskami. Po wyleczeniu osiadł w Krakowie, gdzie przyczynił się do założenia Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego 1863 i 1864 roku.

Rzewuski jest autorem dwóch fotografii przedstawiających ochotników z obozu pod Ojcowem. Pierwszy z nich to Kazimierz Straszewski[45] (1841–1863), wnuk Floriana, założyciela krakowskich plantacji, student prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego i uczestnik przedpowstaniowych demonstracji. W powstaniu służył jako oficer kosynierów w oddziale Apolinarego Kurowskiego, wziął udział w bitwie miechowskiej (17 lutego 1863 roku), w której poległ, ale jeszcze: „ciężko ranny na ulicy w Miechowie, konającym głosem zaklinał towarzyszów do walki z Moskwą"[46]. Drugi to Feliks Reman[47] (ok. 1845–1863), student Instytutu Technicznego, który zmarł od ran odniesionych również w tej bitwie. Klęska wyprawy Kurowskiego okryła żałobą cały Kraków, a pogrzeby poległych miały charakter demonstracji narodowych, w których brały udział wszystkie warstwy ludności. Pogrzeb młodziutkiego Remana wzbudził zdumienie Augusta Merkla, szefa krakowskiej komisji namiestniczej – trumnę studenta niosło do grobu sześć pań z najwybitniejszych rodzin krakowskich[48].

Znacznie mniej możemy powiedzieć o trzech kolejnych powstańcach. Fotografia wykonana w zakładzie Aleksandra Wasiliewicza Sielieckiego przedstawia Ignacego Kublickiego-Piottucha, być może krewnego Józefa[49], który walczył na Litwie pod dowództwem Sierakowskiego, a osłaniając go, został śmiertelnie ranny i zmarł w lasach Kurlandii. Jego rodzina została pozbawiona majątku przez władze carskie. O udziale w powstaniu Antoniego Haszlakiewicza Gottleba świadczy strój i typowe dla zakładu Rzewuskiego rekwizyty, jak rewolwer i szabla, oraz umieszczona na rewersie data: „30/4 1863". Trzeci z wymienionych, Tadeusz Wiesiołowski, został sportretowany przez Ignacego Mażka. Na rewersie tej fotografii czytamy: „Tadeusz Wiesiołowski | ranny w Giebułto | wie."

[45] Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*. T. 1. Biblioteka Krakowska, nr 50. Kraków 1914, s. 82–85.

[46] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 262.

[47] Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*. T. 2. Biblioteka Krakowska, nr 51. Kraków 1914, s. 219.

[48] *Ibidem*, s. 222.

[49] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 213.

Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku do Muzeum trafiła podobizna Antoniego Papieskiego (1844–1901), wykonana tuż po powstaniu w zakładzie Bunikiewicz & Comp. w Bazylei. W 1863 roku Papieski służył początkowo jako szeregowiec, później zaś dowodził plutonem kawalerii w oddziałach Langiewicza, Czachowskiego, Eminowicza i Bosaka. Po upadku powstania studiował najpierw w Szwajcarii, a następnie medycynę w Paryżu i Krakowie. Po ukończeniu studiów pracował jako lekarz kolejowy w Krakowie i Stryju[50].

Również w latach pięćdziesiątych naszą kolekcję wzbogacił dar związany z innym lekarzem, Władysławem Włodzimierzem Chrzanowskim[51] (1828–1902), który w czasie powstania przywoził do obozu Langiewicza w Goszczy narzędzia chirurgiczne do amputacji (6–12 marca 1863 roku), a następnie w izbie chłopskiej przy pomocy felczerów dokonywał niezbędnych operacji. Ofiarowany przez okulistę Ignacego Chrzanowskiego zbiór ponad 40 fotografii w większości pochodzi z lat sześćdziesiątych XIX wieku. Portret Władysława Włodzimierza został wprawdzie wykonany już po 1865 roku w warszawskim zakładzie Konrada Brandla, darowiznę powiększono jednak o fotokopię jego drugiego zdjęcia, pochodzącego z atelier Rzewuskiego i ukazującego lekarza w stroju z okresu powstania – długiej czamarze. Kolejna, tym razem niesygnowana fotografia przedstawia innego Chrzanowskiego – Wojciecha (1825–1896) z Niedar koło Bochni, który według ustnej relacji ofiarodawcy w czasie powstania styczniowego brał udział w przeprawianiu powstańców przez Wisłę.

Oprócz portretów rodzinnych w zbiorze znalazły się także podobizny znanych osobistości. Z przedpowstaniowymi wydarzeniami związani są dwaj duchowni uwiecznieni na kolejnych fotografiach. Pierwszy to ks. Antoni Białobrzeski[52] (1793–1867), administrator archidiecezji warszawskiej po śmierci arcybiskupa Antoniego Melchiora Fijałkowskiego, który w 1861 roku po sprofanowaniu katedry i kościoła św. Anny przez żołnierzy rosyjskich zarządził zamknięcie kościołów warszawskich. Osadzony w Cytadeli, skazany na karę śmierci zamienioną na dwa lata twierdzy, zmarł na wygnaniu. Jego zdjęcie to reprodukowana wielokrotnie fotokopia. Drugim jest kanonik łowicki Józef Stecki[53] (1820–1880), wikariusz w kościele św. Karola Boromeusza na Chłodnej w Warszawie, w 1861 roku był on członkiem Delegacji Miejskiej aresztowanym w związku z zamknięciem kościoła, zesłanym na Syberię, zmarł w Kostromie. Tę fotografię wykonał Karol Beyer. Autorem kolejnej, przedstawiającej katolickiego polityka irlandzkiego, który w 1863 roku odwiedził Kraków, jest Rzewuski. Był nim John Pope Hennessey[54] (1834–1891), wieloletni poseł do Izby Gmin i główny mówca w sprawach

John Pope Hennessey, 1863; fot. Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs425/IX

polskich. W wiedeńskiej firmie Adolfa von Osta został z kolei wykonany wizerunek galicyjskiego polityka Franciszka Smolki[55] (1810–1899), uczestnika ruchów niepodległościowych w latach czterdziestych XIX wieku. W 1863 roku był on związany z „białymi", należał do lwowskiego Komitetu Galicji Wschodniej, z którego jednak wystąpił jako przeciwnik organizowania w zaborze austriackim oddziałów partyzanckich.

Dwie ostatnie fotografie przedstawiają powstańców. Pierwsza, pochodząca z warszawskiego atelier Maksymiliana

[50] Informacje przekazane przez córkę, Marię Papieską, w 1958 r.; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 324.

[51] *PSB*: Chrzanowski Władysław. Włodzimierz. Hasło oprac. F. Białokur. T. 3. Kraków 1937, s. 463.

[52] *PSB*: Białobrzeski Antoni. Hasło oprac. M. Godlewski. T. 2. Kraków 1936, s. 14; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 56; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 50.

[53] *PSB*: Stecki Józef. Hasło oprac. E. Niebelski. T. 43. Warszawa 2004, s. 79–82; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 178; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 180; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 121.

[54] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 122; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 298 (jako Edward Stanton, konsul brytyjski).

[55] *PSB*: Smolka Franciszek. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 39. Warszawa 1999, s. 314–318, Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 175–176; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 177; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 119–120.

Jakub Nitkowski, ok. 1863; fot. Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs436/IX

Fajansa, młodego mężczyznę podpisanego na rewersie: „Dnia 21 Stycznia 1863 roku | Kuczewski". Brak imienia utrudnia identyfikację. Zygmunt Kolumna w pierwszej części[56] swojej publikacji wymienia Aleksandra Kuczewskiego, powieszonego w Szawlach 12 stycznia 1864 roku, a w drugiej części[57] dwóch Kuczewskich, stryjecznych braci, Michała i Kajetana. Pierwszy służył w oddziale Langiewicza i Chmielińskiego i zginął pod Opatowem, drugi służył pod Langiewiczem i Rudowskim i zginął pod Samsonowem w guberni radomskiej. Na drugiej fotografii wykonanej przez Rzewuskiego ujęty został Jakub Nitkowski[58] urodzony w Poznaniu w roku 1836. W powstaniu 1863–1864 służył jako szeregowy w oddziałach Langiewicza i Czachowskiego, walczył pod Chrobrzą i Grochowiskami oraz Stefankowem, Ostrowcem i Rzeczniowem, gdzie został ranny. W zbiorach Muzeum znajduje się jeszcze jedna jego podobizna[59], reprodukcja wykonana w XX wieku. Jest to odbitka, na której ujęto awers i rewers fotografii powstałej w 1867 roku w zakładzie Ignacego Kriegera oraz zezwolenie na urlop dla kapitana Nitkowskiego, wystawione przez Naczelnika Siły Zbrojnej Powiatu Radomskiego. Fotokopia podarowana została przez rodzinę. Na widocznym na niej rewersie widnieje odręczna notatka: „Kapitan z roku 1863 | I pułku I batalionu Czacho | wskiego I Kompanii: ranny | 6/5 pod Rzeczniowem 11/12. | wzięty do niewoli zasądzony | na wywiezienie do środkowej | Rosyi na czas uśmierzenia | powstania | Jakub Nitkowski | w powstaniu Kuba | Poznańczyk | przez żołnierzy zwany | Rudobrody". Po upadku powstania Nitkowski był rządcą dóbr.

Bardzo ciekawym nabytkiem, który trafił do Muzeum w 1972 roku, jest zbiór 270 fotografii, głównie portretowych, przedstawiających przyjaciół, znajomych i współpracowników Józefa Łakocińskiego (1842–1905), znanego i cenionego w Krakowie zarządcę drukarni „Czasu". To on po śmierci Józefa Czecha przejął wydawanie „Kalendarza Krakowskiego", zwiększając jego objętość i rozbudowując serwis informacyjny. Kontynuował także publikowanie materiałów historycznych i biografii znamienitych Polaków. W 1890 roku hucznie więc obchodzono jubileusz jego 25-letniej pracy na stanowisku zarządcy. Łakociński był także jednym z założycieli Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Z publikowanego w „Kalendarzu" Czecha nekrologu[60] możemy się także dowiedzieć, że za udział w powstaniu styczniowym dostał się do więzienia.

Tylko niewielka część fotografii z rodzinnego zbioru pochodzi z początku lat sześćdziesiątych XIX wieku – 23 zdjęcia to wizerunki działaczy i uczestników powstania, a na dziewięciu uwiecznieni zostali ludzie w strojach z okresu żałoby narodowej. Wśród powstańczych podobizn trzy fotokopie przedstawiają znane postaci – François Rochebrune'a, Władysława Niegolewskiego oraz Władysława Bentkowskiego[61] (1817–1887), w powstaniu szefa sztabu Langiewicza, więzionego następnie przez Austriaków w Krakowie, a później przez Prusaków w Magdeburgu. Carl von Jagemann z Wiednia jest autorem fotografii Adama Potockiego[62] (1822–1872) z synem Arturem (1850–1890). Hrabia Adam, polityk konserwatywny, w styczniu 1861 roku należał do deputacji, która zawiozła do Wiednia adres z postulatami autonomii Galicji, a w czasie powstania styczniowego urządził szpital w Krzeszowicach, łożył także na uzbrojenie partyzantki. Na następnym zdjęciu został uwieczniony przez Rzewuskiego kapucyn Stefan Doliński[63]

[56] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na polu boju oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i na wygnaniu syberyjskim 1861–1866*. Cz. 1. *Ze źródeł urzędowych, dzienników polskich*… Kraków 1867, s. 90.

[57] Idem: *Pamiątka dla rodzin polskich*.… Cz. 2, s. 143.

[58] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 314.

[59] *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 2, tab. 10b/7.

[60] „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1906" 1906, r. 75, s. 88.

[61] *PSB*: Bentkowski Władysław. Hasło oprac. L. Simon. T. 1. Kraków 1935, s. 442–443; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 48.

[62] *PSB*: Potocki Adam. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 27. Wrocław 1983, s. 750–755; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 157–158; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 292.

[63] Gadacz J.L.: *Słownik polskich kapucynów*. T. 1. Wrocław 1985, s. 382–383.

Leon Cyfrowicz, 1862; fot. Adolf Hübner; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs1169/IX

(1833–1890), który w zakonie przybrał imię Leon. W 1862 roku zaopatrzył on na śmierć Aleksandra Rylla, a w następnym roku został przeniesiony do Krakowa, gdzie do 1872 roku był gwardianem, który gruntownie odrestaurował kościół i klasztor. Na rewersie tej fotografii widnieje piękny opis wykonany ręką Łakocińskiego: „X. Leon Doliński | Kapucyn | mój najlepszy przyjaciel".

Nie znamy autora podobizny Józefa Szujskiego[64] (1835–1883), historyka, dramatopisarza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. W czasie studiów był on związany z grupą demokratycznej młodzieży i dostał się nawet pod nadzór policyjny. Jego ślub w 1861 roku był jednym z pierwszych, podczas którego państwo młodzi oraz ich orszak wystąpili w dawnych strojach polskich. W czasie powstania Szujski wydawał konspiracyjne pismo „Naprzód", oficjalny organ Rządu Narodowego na Kraków.

Dwa portrety, pierwszy wykonany przez Adolfa Hübnera, drugi przez Walerego Rzewuskiego, przedstawiają Leona Cyfrowicza[65] (1844–1904), który w powstaniu mianowany został zastępcą naczelnika miasta Krakowa (1864). Był on także bliskim współpracownikiem Łakocińskiego, pełniąc w latach 1869–1881 obowiązki sekretarza redakcji „Czasu". Z prasą związani byli także dwaj następni powstańcy uwiecznieni przez warszawskiego fotografa Jana Mieczkowskiego: Leon Chmurzyński[66] (1830–1868) i Adolf Hennel[67] (1829–1869), obaj współpracujący z „Gazetą Codzienną" (która w 1861 roku powróciła do dawnego tytułu „Gazeta Polska"). Pierwszy w latach pięćdziesiątych XIX wieku przedostał się do Turcji i wstąpił do polskiej formacji – Dywizji Kozaków Sułtańskich, a po jej rozwiązaniu przebywał na emigracji, gdzie nawiązał stosunki z Mierosławskim. Po powrocie do kraju pracował jako korektor, brał czynny udział w tajnych organizacjach młodzieży, wydawał też nielegalne pisemko „Strażnica". W 1863 roku odgrywał znaczną rolę wśród „czerwonych" i został wysłany do Mołdawii jako agent Rządu Narodowego. Po upadku powstania przebywał na emigracji. Drugi z wymienionych był dziennikarzem, wchodzącym od 1859 roku w skład redakcji „Gazety Codziennej", pracował też w związanym z tą gazetą „Przeglądzie Europejskim" i współpracował z nielegalną „Strażnicą". W 1863 roku znalazł się w warszawskiej organizacji miejskiej i z upoważnienia Rządu Narodowego redagował konspiracyjny „Dziennik Narodowy", a w sierpniu został członkiem Rządu Narodowego, pełniąc w Wydziale Spraw Wewnętrznych funkcję referenta do spraw województw mazowieckiego i kaliskiego. Aresztowany na wiosnę 1864 roku, w śledztwie zachował niezłomną postawę. Został objęty procesem Romualda Traugutta i oddany wraz z pozostałymi członkami Rządu Narodowego pod sąd wojenny. Skazany początkowo na 15 lat ciężkich robót, następnie wyrok złagodzono, zamieniając na pięcioletnie zesłanie do Tobolska. I choć po paru latach i z tego zrezygnowano, to bardzo zły stan zdrowia (rozwinięta gruźlica) spowodował, że przewieziony przez żonę do majątku swojego brata Cypriana w Bilczy wkrótce zmarł.

Na kolejnej fotografii wykonanej przez Rzewuskiego zobaczyć można Stefana Giebułtowskiego[68] (1893–1863), studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, szwagra Jana Matejki, który w powstaniu walczył w randze podporucznika i poległ 17 lutego pod Miechowem. W bitwie miechowskiej brał udział również Hipolit Polman[69] (1838–1917). Ukazany został aż na pięciu fotografiach z krakowskich zakładów: Ignacego Mażka, Jana Maliszewskiego, Adolfa Hübnera i Walerego Rzewuskiego, wykonanych w latach 1861–1865. Ten młody farmaceuta był czynny w organizacji krakowskiej, został ranny pod Miechowem, później służył u Czachowskiego, wsławił się jako kurier powstańczy. W powstaniu rolę kuriera pełnił też Awit Szubert[70] (1837–1919), malarz, fotograf, jeden z pionierów fotografii

[64] *Kraków na starej fotografii 1846–1918* [CD-ROM]. Kraków 2002.

[65] *Cyfrowicz Leon* [online]. *Dzieje Krakowa* [dostęp: 13 marca 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.dziejekrakowa.pl/biogramy/index.php?id=522.

[66] *PSB*: Chmurzyński Leon. Hasło oprac. W. Rudzka. T. 3. Kraków 1937, s. 344.

[67] *PSB*: Hennel Adolf. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 9. Wrocław 1960–1961, s. 394–395.

[68] Zięba A.A.: Opowieść o studencie Stefanie Giebułtowskim, jego rodzinie i kolegach. W: *Rzecz o roku 1863. Uniwersytet Jagielloński wobec powstania styczniowego*. Red. A.A. Zięba. Kraków 2013, s. 15–42; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 117; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 89.

[69] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 156–157.

[70] Koziński J.: *Fotografia krakowska w latach 1840–1914. Zarys historii*. Kraków 1978, s. 111–113.

Adolf Hennel, Warszawa, ok. 1864; fot. Jan Mieczkowski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs17561/IX

Hipolit Polman, 1863; fot. Walery Rzewuski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs1187/IX

Tatr. Studiował początkowo w krakowskiej Szkole Rysunku i Malarstwa, naukę kontynuował w Rzymie, zaczął się też interesować nową sztuką rejestracji obrazów, czyli fotografią. Zainteresowania te sprawiły, że w 1860 roku wyjechał do Wiednia, aby uczyć się sztuki fotograficznej u tamtejszych fotografików. Na wiadomość o wybuchu powstania wrócił do Galicji, a po jego upadku otworzył własne atelier fotograficzne w Oświęcimiu. W 1867 roku przeniósł się do Krakowa i tu prowadził zakład fotograficzny przy ulicy Krupniczej 7. W zbiorze Łakocińskiego duża część pozostałych fotografii pochodzi właśnie z atelier Szuberta. Portret jego samego został wykonany na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku w Wiedniu przez Fritza Luckhardta. Druga podobizna z tego samego okresu i ukazująca go w stroju polskim nie jest sygnowana.

Niewiele wiadomo o kolejnych kilku powstańcach, których wizerunki znalazły się w zbiorze. Należą do nich dwie fotografie wykonane przez Rzewuskiego przedstawiające Przemysława Lucjana Lebisza. Na rewersie jednej z nich widnieje dedykacja: „Przemysław | Lucjan Lebisz | Józefowi | na pamiątkę | D. 2 Maja 1863 r. | w Krakowie". Dedykacja znalazła się także na kolejnej odbitce, ukazującej nierozpoznanego powstańca, i brzmi: „Bronisław | Józefowi | dla | pamięci | 1863 r.". Fotografia ta została wykonana w Krakowie przez Adolfa Hübnera. Dwie ostatnie, przedstawiające Józefa Szejnę i Józefata Kossobudzkiego, powstały pierwsza u Rzewuskiego, druga we Lwowie u Rudolfa Edera.

Zdjęcia z okresu żałoby narodowej ukazują sześć kobiet w czarnych krynolinach, głowy części z nich zdobią czarne stroiki, a całości stroju dopełnia czarna biżuteria. Dwie fotografie przedstawiają Teofilę z Zaplatalskich, *primo voto* Morawiecką, *secundo voto* Skirlińską. Na jednej, wykonanej przez Ignacego Mażka, towarzyszy jej córka Helenka, druga powstała w zakładzie Rzewuskiego. Sabinę Jaworską sfotografował Wilhelm Horn z Pragi, Jan Mieczkowski aktorkę Teatrów Warszawskich Sabinę Figarską (1832–1898), nierozpoznaną kobietę Stanisław Rodecki i Julian Wang ze Lwowa, zaś zdjęcie Miniewskiej nie posiada sygnatury. Pozostałe fotografie przedstawiają trzech mężczyzn, którzy także chcąc zamanifestować swoje patriotyczne uczucia, ubierali się zgodnie z modą, wracając do tradycyjnych strojów narodowych. Wszyscy trzej noszą więc czamary z charakterystycznym szamerowaniem przy zapięciu z przodu oraz żupaniki. Z zakładu Hübner & Feja pochodzi fotografia Ludwika Laseckiego, z atelier Rzewuskiego wizerunek Skirlińskiego, a krakowski jubiler i złotnik Wacław Gło-

Nierozpoznana kobieta w stroju z okresu żałoby narodowej, Lwów, 1863–1865; fot. Stanisław Rodecki i Julian Wang; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs6529/IX

wacki (1828–1908), twórca biżuterii patriotycznej, został „zdjęty" u Mażka.

Rodzinne pamiątki podarował Muzeum także Karol Haller, potomek rodziny pielęgnującej patriotyczne tradycje, z której wywodzili się m.in. starszy brat ofiarodawcy, „błękitny generał" Józef Haller (1873–1960) oraz brat stryjeczny gen. Stanisław Haller (1872–1940), uczestnik wojny polsko-bolszewickiej i jedna z ofiar zbrodni katyńskiej. Gorącym patriotą był także ich stryj Cezary (1822–1915), który w czasie powstania styczniowego w należącym do niego hotelu Saskim w Krakowie zorganizował szpital polowy. Na pomoc insurekcji zaciągnął kredyt bankowy, został jednak aresztowany, a pieniądze skonfiskowano. Sąd skazał go na osiem lat twierdzy Spielberg, w której przebywał dwa lata. W powstaniu brała udział także matka Stanisława, Lucyna z Urbańskich, o czym zaświadcza napis na grobowcu ro-

Sabina Figarska, Warszawa. ok. 1861–1863; fot. Jan Mieczkowski; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs6541/IX

dzinnym Hallerów, znajdującym się na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Większa część podarowanych przez Hallerów fotografii powstała już w XX wieku, ale wśród tych wykonanych we wcześniejszym okresie znalazło się kilka interesujących. Pierwsza z nich przedstawia hr. Michalinę Hutten-Czapską (1818–1889), żonę Franciszka Czapskiego z Bukowca, w aksamitnej ciemnej krynolinie, sfotografowaną w poznańskim zakładzie braci Zeuschnerów. Jej charakter i udział w powstaniu tak opisał Białynia-Chołodecki: „(…) kobieta wielkiego serca i wzniosłej duszy, złożywszy znaczną, sumę na potrzeby Ojczyzny, pracowała w organizacji, opiekowała się wygnańcami i rozbitkami"[71].

W podarowanym zbiorze znalazł się także niewielki albumik z wizerunkami członków rodziny, a w nim cztery fotografie ukazujące kobiety w strojach z okresu żałoby narodowej z patriotyczną biżuterią. Z lwowskich zakładów pochodzą portrety Lucyny z Urbańskich Hallerowej, matki Stanisława, uczestniczki powstania 1863–1864, oraz młodziutkiej Felicji Treterównej, pierwszy wykonany przez Teodora Szajnoka, drugi przez Stanisława Rodeckiego. Antoni Polkowski jest autorem wizerunku Rogalińskiej, a w węgierskiej firmie Éder ujęta została Celina z Treterów Dominikowska. Ta ostatnia znana jest bardziej jako Celina z Orelca[72], artystka, działaczka patriotyczna i zbieraczka pamiątek narodowych. Dominikowska wspierała powstańców, a także zapisywała wydarzenia, w których

[71] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 192.

[72] Orłowski S.: *Orelec* [online]. Twoje Bieszczady [dostęp: 24 kwietnia 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.twojebieszczady.net/sor/orelec.php.

uczestniczyła. W Orelcu koło Sanoka, gdzie mieszkała wraz z mężem, urządziła niewielkie muzeum, gromadząc w nim pamiątki narodowe i historyczne. W 1869 roku zostały wydane nakładem Karola Pollaka jej *Zapiski z powstania 1863–1864*, a we Lwowie wydano *Pieśni powstańcze z 1863 roku z muzyką zebrane i ułożone przez Celinę z Orelca.*

Również w albumie zakupionym od Felicji Bałuckiej, wdowy po Michale Bałuckim (1837–1901), znajdują się fotografie przedstawiające uczestników powstania styczniowego. Album ten został podarowany komediopisarzowi w 1884 roku z okazji 25-lecia pracy literackiej, o czym mówi napis wytłoczony na okładce[73]. Bałucki na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku związany był z grupą młodych artystów zbierających się w pracowni rzeźbiarskiej Parysa Filippiego, brał także udział w konspiracji na terenie Galicji. Działalność ta zakończyła się kilkumiesięcznym pobytem w więzieniu św. Michała (1863/1864). W albumie umieszczona została podobizna zmarłego w 1883 roku przyjaciela Bałuckiego, Józefa Szujskiego, z którym spotykał się u Filippiego. Fotografia, wykonana przez Rzewuskiego około 1863 roku, przedstawia młodego mężczyznę w żupanie. Kolejne zdjęcie wykonane zostało w czasach powstania przez braci Zeuschnerów i jest fotokopią według Bernarda Branda i Józefa Edera. Ukazuje ono, znanego już z pierwszej części artykułu, poetę Mieczysława Romanowskiego (1834–1863), który poległ pod Józefowem. Pozostałe fotografie wykonano przeważnie na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku, a kilka z nich przedstawia także wizerunki byłych uczestników powstania styczniowego: komediopisarzy Józefa Blizińskiego (1827–1893) i Juliana Wieniawskiego pseud. Jordan (1834–1912), pisarkę Elizę Orzeszkową (1841–1910), pisarza Adolfa Dygasińskiego (1839–1902) oraz pisarza i działacza politycznego Mieczysława Pawlikowskiego (1834–1903).

Wśród fotografii zakupionych w 1987 roku w Galerii Foto-Video, znalazły się m.in.: wykonana przez Rzewuskiego w 1863 roku podobizna Adolfa Aleksandrowicza[74] (1811–1875), krakowskiego aptekarza, członka Ławy Głównej Krakowskiej, a następnie naczelnika miasta Krakowa, aresztowanego w 1864 roku przez władze austriackie i więzionego w Krakowie i Ołomuńcu; Włodzimierza Dzieduszyckiego[75] (1825–1899), ornitologa i etnografa, w powstaniu 1863–1864 czynnego w organizacji cywilnej, który urządził i utrzymywał trzy szpitale dla rannych (fotografowali Brand i Eder, Lwów); Adama Potockiego (fotografował Carl von Jagemann, Wiedeń), którego polityczną i społeczną działalność popierała żona, Katarzyna z Branickich[76] (1825–1907), a sama w latach 1860–1863 pośredniczyła w kontaktach konserwatystów krakowskich z Hôtelem Lambert (fotografował Walery Rzewuski). Znalazło się tu także pięć fotografii innych kobiet w strojach z okresu żałoby narodowej. Trzy z nich wykonane zostały przez Rzewuskiego, pierwsza ukazuje Karolinę z Tarnowskich Tarnowską[77] (1832–1888), siostrę Stanisława i Juliusza, dwie następne nierozpoznane kobiety. Księżną Leokadię z Potockich Woroniecką[78] (zm. 1876) w czarnej krynolinie z łańcuchem-dewizką sfotografował Ignacy Mażek, a ostatnia fotografia, przedstawiająca nierozpoznaną kobietę, wykonana została przez Maksymiliana Fajansa z Warszawy.

Celina z Treterów Dominikowska, Koszyce, ok. 1863–1865; fot. firma Éder; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs4230/IX/22

[73] „Michałowi Bałuckiemu 1859–1884. Redakcja Kuriera Codziennego".
[74] *PSB*: Aleksandrowicz Adolf. Hasło oprac. W. Tokarz. T. 1. Kraków 1935, s. 67; *Kraków na starej fotografii*…
[75] *PSB*: Dzieduszycki Włodzimierz. Hasło oprac. M. Tyrowicz. T. 6. Kraków 1948, s. 123–126; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 79–81.
[76] *PSB*: Potocka z Branickich Katarzyna. Hasło oprac. A. Palarczykowa. T. 27. Wrocław 1983, s. 742–743; *Kraków na starej fotografii*…
[77] Dunin-Borkowski J.: *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*. Lwów–Warszawa 1909, s. 939; *Ród Tarnowski, h. Leliwa* [online]. 23 marca 2012 r. [dostęp: 12 kwietnia 2012 r.]. Dostępny w internecie: http://www.rodtarnowski.com/gene/fam00053.html. W 2008 r. Muzeum zakupiło kolekcję zgromadzoną przez Andrzeja Moskwiaka (1942–1997), fotografa, założyciela Studenckiej Agencji Fotograficznej, współtwórcę grupy fotograficznej Zygzak oraz wykładowcę fotografii na specjalności dziennikarskiej w UJ. W nabytym zbiorze, oprócz kilkuset fotografii portretowych z rozmaitych zakładów, znalazło się ponad 100 szklanych klisz z atelier Walerego Rzewuskiego. Wśród nich także klisza z dwoma innymi ujęciami Tarnowskiej, wykonanymi podczas tej samej sesji, co omawiana odbitka. Niestety klisza jest uszkodzona, jej górna część z pozostałymi dwoma ujęciami (łącznie z tym z odbitki) została ubita.
[78] Dunin-Borkowski J.: *Almanach błękitny*…, s. 159.

W naszych zbiorach znajduje się także jeszcze kilka innych fotografii przedstawiających kobiety, mężczyzn i dzieci w strojach z okresu żałoby narodowej, są to jednak w większości nierozpoznane osoby.

Ważną rolę w kultywowaniu pamięci o bohaterach z 1863 roku odgrywały tableau z ich podobiznami. Posiadamy je również w naszej kolekcji, a część z nich została już wcześniej omówiona. Kolejne to tableau zatytułowane: *Carte nationale*[79], zakupione w 1988 roku od Jadwigi Bały. Składa się ono z 28 owalnych portretów, a u dołu na środku znajduje się jedna większa, prostokątna rycina przedstawiająca czterech powstańczych dowódców. Wszystkie portrety zostały podpisane, w większości przedstawiają one znanych dowódców oraz kilku działaczy. Tableau powstało po 1863 roku, a jego autor nie jest znany, także odbitka nie jest sygnowana.

Klisze i fotografie z zakładu Kriegerów

Szczególne miejsce w zbiorach fotograficznych naszego Muzeum zajmuje kilkutysięczny zespół szklanych klisz pochodzących z zakładu Ignacego Kriegera (1817–1889), który w 1860 roku osiedlił się w Krakowie. Atelier w kamienicy Bonerowskiej, w narożu Rynku Głównego 42 i ulicy św. Jana, przetrwało ponad pół wieku, prowadzone po śmierci Ignacego przez jego syna Natana (1844–1903), a następnie córkę Amalię (1846–1928). Firma do końca istnienia zachowała w nazwie imię założyciela. W 1926 roku sędziwa ostatnia właścicielka ofiarowała cały zbiór klisz szklanych oraz wyposażenie pracowni gminie miasta Krakowa, która umieściła cenny dar w Muzeum Przemysłowym. Niestety po II wojnie światowej zostało ono rozwiązane, a jego zbiory trafiły do kilku placówek. Klisze znalazły się w posiadaniu Biblioteki Akademii Sztuk Pięknych, która przekazała je ostatecznie w 1967 roku naszemu Muzeum.

Kriegerowie zasłynęli głównie z widoków Krakowa, jednak w ich ofercie znajdowały się także portrety „sławnych mężów". Były to głównie fotokopie rycin i obrazów przedstawiających znamienitych polskich władców, wodzów, polityków, artystów oraz ważne wydarzenia historyczne. Nie zabrakło więc i fotografii z okresu powstania styczniowego. Aż osiem klisz w czterech różnych rozmiarach[80] to fotokopia znanego zdjęcia z zakładu Karola Beyera. Jest nim tableau[81] z podobiznami pięciu poległych 27 lutego 1861 roku, podczas obchodu rocznicy bitwy grochowskiej. Manifestanci zostali ostrzelani przez Rosjan na Krakowskim Przedmieściu. Padło pięciu zabitych: robotnik Karol Brendel, dwaj ziemianie Marceli Karczewski i Zdzisław Rutkowski, rzemieślnik Filip Adamkiewicz i uczeń gimnazjum Michał Arcichiewicz. Fotograficzne portrety pięciu ofiar zaświadczały o brutalnej zbrodni dokonanej przez carskie wojsko. Zdjęcia te stały się ważnym elementem oddziaływania na narodowe emocje. Sądząc po liczbie klisz, Krieger wielokrotnie reprodukował to tableau w swoim zakładzie, niestety w naszych zbiorach nie posiadamy takiej odbitki.

Drugim kopiowanym przez Kriegera zdjęciem było tableau[82] wykonane około 1868 roku przez Walerego Eliasza-Radzikowskiego i Awita Szuberta, które pierwotnie stanowiło premię dla prenumeratorów publikacji Zygmunta Kolumny (Aleksandra Nowoleckiego) *Pamiątka dla rodzin polskich*. Posiadamy pięć klisz w trzech formatach[83], na których zostało ono skopiowane. Tym razem w naszych zbiorach znalazła się także oryginalna odbitka z zakładu Kriegera, podarowana wraz z innymi fotografiami przez wnuka Ignacego Kriegera, Stanisława Wojtygę z Warszawy. Tableau opatrzone napisem: „ZA WIARĘ I OJCZYZNĘ | 1863 | ROZSTRZELANI – POWIESZENI", składa się z 15 portretów-popiersi w owalnych medalionach, z podpisami, na tle alegorycznej kompozycji. W pierwszym rzędzie od góry znajduje się podobizna ks. Antoniego Mackiewicza (1826–1863), wspomnianego w pierwszej części artykułu[84], dowódcę oddziału partyzanckiego na Litwie, ujętego przez Rosjan i straconego w Kownie. Do wydawnictwa dołączono informację o pochodzeniu poszczególnych wykorzystanych w kompozycji fotografii, z której dowiadujemy się, że wizerunek ten to dostarczona z Paryża kopia zdjęcia znajdującego się w posiadaniu towarzysza księdza Mackiewicza. Jednak podobizna przedstawia mężczyznę ubranego nie – jak można by się spodziewać – w sutannę, tylko w surdut, możliwe więc, że i w tym wypadku zastosowano fotografię „zastępczą".

Dwa następne tableau są fotokopiami z Walerego Rzewuskiego, z serii czterech kompozycji Walerego Eliasza-Radzikowskiego zatytułowanych *Ofiary z r. 1863*. Na kliszach formatu około 12 na 8 cm znalazły się tablica II[85] z 16 owalnymi portretami uczestników powstania z podanymi nazwiskami oraz tablica III[86] z 15 medalionami.

Kolejne z reprodukowanych przez kriegerowskie atelier tableau to kompozycja nieznanego autorstwa z francuskojęzycznym napisem: „LES CINQ MEMBRES PRINCIPAUX DE L'ORGANISATION | NATIONALE POLONAISE | PENDUS A VARSOVIE LE 5 AOUT 1864" i przedstawia członków Rządu Narodowego powieszonych na stokach Cytadeli warszawskiej 5 sierpnia 1864 roku. Składa się ono z czterech portretów umieszczonych w owalnych medalionach z podpisami ukazującymi Romualda Traugutta (1826–1864), Romana Żulińskiego (1834–1864), Rafała Krajewskiego (1834–1864), Jana Jeziorańskiego (1833–1864). Brakuje podobizny ostatniego z członków, Józefa Toczyskiego (1826–1864), ale w środkowym, piątym medalionie wymieniono jego nazwisko[87].

W najstarszym posiadanym przez nas inwentarzu klisz Kriegera, sporządzonym przez Muzeum Przemysłowe, pod numerami 155–161 znajdujemy zapisy: „Rok 1863.

[79] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 144.

[80] Formaty ok. 21 na 27 cm, 18 na 24 cm, 12 na 16,5 cm, 9 na 12 cm.

[81] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 217.

[82] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 251–252; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 144.

[83] Formaty ok. 12 na 9 cm, 16,5 na 12 cm i 18 na 13 cm.

[84] Gaczoł E.: *Fotografie z lat sześćdziesiątych XIX wieku*…, s. 23.

[85] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 143, nr 557.

[86] *Ibidem*, s. 143, nr 558.

[87] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 250, tu wersja z podobizną Toczyskiego.

Tableau pięciu poległych 27 lutego 1861 roku*; fot. Natan Krieger, fotokopia według Karola Beyera z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-7478/K*

Uczestnicy powstania". Wpis ten dotyczy ponad 130 klisz, na których zostały zreprodukowane fotografie przedstawiające powstańców styczniowych. Najprawdopodobniej dokonał tego Natan Krieger na przełomie XIX i XX wieku. Reprodukowane fotografie przypięte są do charakterystycznej deski z licznymi śladami po wbijaniu pinezek. Większa część klisz ma wymiary około 12 na 9 cm, pozostałe około 12 na 16,5 cm. Na tych większych zreprodukowano po dwie fotografie. Ponad niektórymi fotografiami pojawia się wąski pasek papieru z wypisanym nazwiskiem Stępowski (17 razy) lub Zarewicz (12 razy). O ile o pierwszym z mężczyzn nic na razie nie wiadomo, o tyle tożsamość drugiego zdaje się nie ulegać wątpliwości. Zmarły w 1931 roku we Lwowie dr Stanisław Zarewicz był historykiem sztuki, kustoszem Muzeum Historycznego miasta Lwowa i zapalonym zbieraczem. Jego zainteresowania obejmowały malarstwo, miniatury, sztychy, grafikę, przemysł artystyczny, ceramikę i porcelanę, exlibrisy, afisze, tkaniny oraz pamiątki narodowe[88]. W swojej kolekcji posiadał też klepsydry i ponad 1500 fotografii uczestników powstania 1863–1864. Niestety w inwentarzu nie ma żadnej informacji na temat pochodzenia przefotografowanych odbitek, nie wiadomo też, z jakiego powodu i dla kogo wykonane zostały reprodukcje. Być może powstały one około 1903 roku w związku z 40. rocznicą wybuchu powstania. Na większości klisz od strony emulsji zostały przyklejone karteczki, na których umieszczono nazwiska osób przedstawionych na fotografiach, tylko na niewielkiej części ich nie ma, prawdopodobnie odkleiły się i zaginęły. Niektóre nazwiska zapisano niezbyt poprawnie, zniekształcając je, ale przeważającą część dobrze, co znacznie ułatwiło identyfikację. Jednak nie wszystkich udało się rozpoznać mimo podpisów, a kilka podobizn przedstawia uczestników wcześniejszych zrywów narodowych. Kolekcję uzupełniają ryciny, m.in. dwie akwarele Piotra Suchodolskiego i jedna Tadeusza Niewiadomskiego przedstawiające sceny z więzienia pokarmelickiego we Lwowie, w którym przetrzymywano powstańców. Znalazła się tu także, znana z pierwszej części artykułu, fotografia[89] grupy dziewięciu mężczyzn – zesłańców z 1862 roku, tym razem kompozycja ujęta jest w owalną ramę z nazwiskami skazańców[90], oraz opisane wcześniej tableau *Carte nationale*.

[88] Janusz B.: *Zbiory Stanisława Zarewicza we Lwowie*. „Ziemia" 912, r. 3, nr 16, s. 252–255.

[89] Gaczoł E.: *Fotografie z lat sześćdziesiątych XIX wieku*…, s. 10–11, także kolejna odbitka w darze od Stanisława Wojtygi.

[90] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 221.

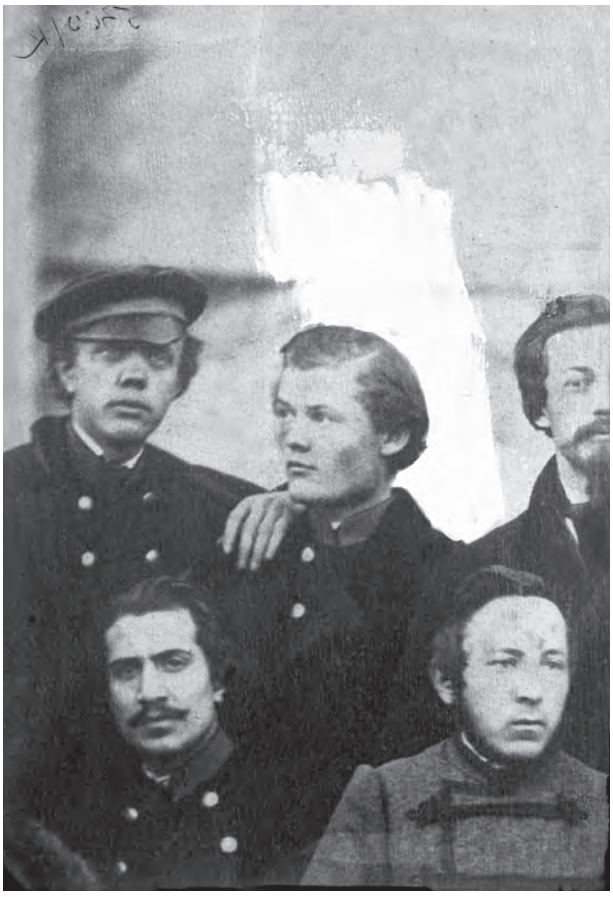

Tableau ZA WIARĘ I OJCZYZNĘ. 1863. ROZSTRZELANI – POWIESZENI, *ok. 1868; fot. Ignacy Krieger, fotokopia według Awita Szuberta z lat 70. XIX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-Fs3925/IX*

Dopełnieniem tego zbioru są portrety kilku Rosjan reprezentujących różną – przyjacielską lub wrogą – postawę wobec Polski. Do pierwszej grupy należą: Mikołaj Czernyszewski[91] (1828–1889), myśliciel, działacz rewolucyjny, zwolennik i wyznawca haseł socjalizmu utopijnego, zesłaniec, życzliwy wobec walki o niepodległość Polaków, oraz książę Piotr Włodzimierzowicz Dołgorukow[92] (1816–1868), publicysta emigracyjny, kontaktujący się z polską emigracją. Na drugiej fotografii znaleźli się: Fiodor Berg[93] (1790–1874) namiestnik Królestwa Polskiego w latach 1863–1874, który przyczynił się do bezwzględnego stłumienia powstania, a po jego upadku był odpowiedzialny za pacyfikację miejscowości, które udzieliły pomocy powstańcom; Michaił Nikołajewicz Murawiew[94] (1796–1866), w czasie tłumienia powstania styczniowego generał-gubernator wileński o nieograniczonych pełnomocnictwach, zwany Wieszatielem; Piotr Aleksandrowicz Wałujew[95] (1814–1890), polityk rosyjski, w latach 1861–1868 minister spraw wewnętrznych, zwalczający ruchy narodnickie; Michaił Nikoforowicz Katkow (1818?–1887), rosyjski dziennikarz, wydawca i działacz polityczny, który poparł ideę stłumienia powstania wszelkimi dostępnymi metodami i całkowitej unifikacji ziem Królestwa Polskiego z Rosją.

Reprodukowane przez Kriegera fotografie nie należą do masowo rozprowadzanych fotokopii znanych dowódców i uczestników powstania, duża część wizerunków przedstawia powstańców, którzy oddali życie w walce o wolność ojczyzny. Kilka podobizn ukazuje już wcześniej opisane postaci, jak Karol Ruprecht (1821–1875), Paweł Suzin (1837–1863), Ludwik Narbutt (1832–1863), Karol Kalita de Brenzenheim (1830–1919) pseud. Rębajło, Władysław Bentkowski. Ten ostatni, w odróżnieniu od omówionej wcześniej odbitki, na której ujęty jest w pozycji stojącej, tym razem zaprezentowany został w fotelu.

Część fotografii przedstawia uczestników poprzednich powstań. Należą do nich m.in. dwaj lekarze i powstańcy listopadowi: Antoni Waszkiewicz lub Waśkiewicz (1813–1901), podpisany na kliszy: „Antoni Waśkiewicz | przy Bemie", który po upadku postania udał się na emigrację, przebywał na Archipelagu Malajskim, gdzie zorganizował służbę zdrowia, i Rudolf Gutowski (zm. 1894), który na emigracji w Turcji razem z księciem Adamem Czartoryskim, Adamem Mickiewiczem i swoim teściem, gen. Michałem Czajkowskim, próbował założyć polski legion. Gutowski został uwieczniony w Adrianopolu przez Dimitriego Michailidesa. Powstańcami listopadowymi byli także: Antoni Falkowski, podpisany na kliszy: „kapitan 1831", wojskowy ten służył w 2 Pułku Mazurów i został odznaczony złotym Krzyżem Virtuti Militari, podobnie jak i Jan Nepomucen Młodecki[96] (1804–1883), oficer Wojska Polskiego w powstaniu 1830–1831, a później działacz polityczny i wydawca polski w Belgii, który wziął udział w powstaniu wielkopolskim w 1848 roku oraz węgierskim, następnie zaś w czasie wojny krymskiej zaciągnął się na do Dywizji Kozaków Sułtańskich gen. Władysława Zamoyskiego. Jego podobizna została wykonana w atelier Alexandre przy paryskim bulwarze Kapucynów. Losy Józefa Kowalewskiego[97] (1801–1878), filomaty i zesłańca, w specyficzny sposób zostały splecione z powstaniem styczniowym. Był on w latach 1833–1860 profesorem filologii mongolskiej

Tadeusz Żuliński i Feliks Wiśniewski w grupie studentów; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5264/K

na Uniwersytecie w Kazaniu, a potem profesorem historii w Szkole Głównej i na Uniwersytecie w Warszawie. 19 września 1863 roku jego cenne zbiory orientalistyczne zostały zniszczone przez wojska rosyjskie w ramach represji, jakie dotknęły wszystkich mieszkańców kamienicy Zamoyskich przy ulicy Nowy Świat. Z okien bowiem tego domu przeprowadzono nieudany zamach na namiestnika Fiodora Berga, rzucając na jego powóz kilka bomb zapalających.

Okres przez wybuchem powstania styczniowego reprezentuje podobizna Henryka Ludwika Broel-Platera[98] (1817–1868), biskupa sufragana łowickiego, sympatyzujące-

[91] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 289, Strumph Wojtkiewicz S.: *Powstanie styczniowe*. Wyd. 2. Warszawa 1973, s. 19.

[92] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 290.

[93] Strumph Wojtkiewicz S.: *Powstanie styczniowe*…, s. 79; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*…Cz. 1, s. 272.

[94] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 276; Strumph Wojtkiewicz S.: *Powstanie styczniowe*…, s. 189.

[95] *Powstanie styczniowe*. [Bellona]. Warszawa 2013, s. 184.

[96] *PSB*: Młodecki Jan Nepomucen. Hasło oprac. Z. Suchodolski. T. 21. Wrocław 1976, s. 411.

[97] *PSB*: Kowalewski Józef. Hasło oprac. S. Kałużyński. T. 14. Wrocław 1968–1969, s. 525–528; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 105.

[98] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 155.

go z ruchem narodowym, który w 1861 roku prowadził wraz z arcybiskupem Fijałkowskim kondukt pogrzebowy pięciu poległych, odprawiał też nabożeństwa patriotyczne, oraz opisywana już wcześniej fotografia z 1862 roku grupy dziewięciu zesłańców, tym razem z nazwiskami wypisanymi na otoku (taka sama fotografia podarowana przez Wojtygę). Z tego czasu pochodzą również portrety dwóch członków komitetu oficerów: Jana Arnholda[99] (1841–1862) i Piotra Śliwickiego[100] (ok. 1840–1862), którzy za swoją działalność zostali rozstrzelani w twierdzy modlińskiej 28 czerwca 1862 roku. Na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku została także wykonana fotografia grupy studentów uniwersytetu kijowskiego, opublikowana przez Grabca[101]. Krieger reprodukował ją we fragmentach na sześciu kliszach, wyodrębniając dodatkowo niektóre postaci przez retusz negatywowy. W ten sposób przedstawiono: Ignacego Chmieleńskiego[102] pseud. Baron Boguszewski (1837–1871), brata Zygmunta, współorganizatora zamachów na wielkiego księcia Konstantego i Aleksandra Wielopolskiego, w okresie powstania 1863–1864 organizatora „czerwonej" opozycji wobec Rządu Narodowego, tzw. wrześniowego; Juliana Wereszczyńskiego[103] (zm. 10 lutego 1863 roku), jednego ze współzałożycieli Komitetu Miejskiego w Warszawie w 1862 roku, w powstaniu walczył w oddziale Mielęckiego, poległ w bitwie pod Cieplinami lub Izbicą; Tomasza Trąmpczyńskiego[104], brata Kazimierza i Władysława, uczestnika manifestacji patriotycznych i konspiracji przedpowstaniowej, a w powstaniu dowódcę oddziału, który poległ 16 lipca 1863 roku w zwycięskiej potyczce nad rzeką Orzyc; Feliksa Wiśniewskiego[105] pseud. Julian Duszyński (zm. 1872), żandarma narodowego, który po aresztowaniu został zwolniony po złożeniu kompromitujących zeznań. Wśród wydobytych z grupy znaleźli się także dwaj bracia Żulińscy: Józef Anzelm[106] (1841–1908) i Tadeusz[107] (1839–1885). Pierwszy w czasie powstania został naczelnikiem Krakowa z ramienia Rządu Narodowego, w skład którego wchodził jego brat, Roman, drugi sekretarzem Wydziału Rządu Narodowego do spraw zachodniej Galicji. Obaj wraz z Józefem Szujskim i Janem Darosławem Amborskim wydawali podziemne pismo „Wolność". Po powstaniu znaleźli się na emigracji w Paryżu, powrócili do kraju po ustanowieniu autonomii galicyjskiej i osiedlili się we Lwowie.

Dwie podobizny przedstawiają współpracowników wydawanego w Petersburgu w 1859 roku polskiego pisma „Słowo": Józefata Ohryzko[108] (1827–1890) i Juliana Rechniewskiego[109] (1824–1887). Pierwszy z nich, wysoki urzędnik w Ministerstwie Finansów w Petersburgu, był właścicielem drukarni i wydawcą „Słowa", periodyku literacko-społecznego, z którym współdziałało grono wybitnych postaci ze wszystkich zaborów (m.in. Zygmunt Sierakowski). W 1863 roku Ohryzko był agentem Rządu Narodowego. Aresztowany i poddany ciężkiemu śledztwu, został pierwotnie skazany na śmierć, a później, po złagodzeniu wyroku do 20 lat ciężkich robót, wywieziony na Syberię, gdzie do końca życia podlegał policyjnym szykanom. Drugi, prawnik i pisarz, a także członek Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, był zwolennikiem koncepcji politycznych Aleksandra Wielopolskiego i w powstaniu nie wziął udziału.

Listę wizerunków poległych w boju powstańców otwiera Karol Jastrzębski[110] (1805–1863), były oficer wojska rosyjskiego i uczestnik powstania dekabrystów, który w 1863 roku przyłączył się do partyzantki i wkrótce z racji doświadczenia objął dowództwo nad oddziałem. Zadenuncjowany i napadnięty znienacka przez oddział kawalerii rosyjskiej musiał podjąć nierówną walkę i zginął 2 lutego w potyczce na szosie kowieńskiej pod Czystą Budą (Augustowskie). Również na skutek zdrady stracił życie Makary Drohomirecki[111] (1840–1863), który na wieść o powstaniu wyruszył do kraju na czele sformowanego ze studentów oddziału, liczącego około 25 ludzi. Jednak 15 lutego 1863 roku jego miejsce biwakowania w lasach pod Złoczewem zostało wskazane Rosjanom i otoczone przez żołnierzy z sieradzkiego garnizonu. Drohomirecki poniósł śmierć w walce. Zginął także udzielający rannym sakramentów kapelan jego oddziału ks. Kazimierz Jany[112] (1827–1863), którego nazwiskiem podpisany jest jeden z wizerunków będący fotokopią ryciny. W rzeczywistości jednak jest to portret ks. Aleksandra Jełowieckiego[113] (1804–1877), pisarza i poety, tłumacza i wydawcy, uczest-

[99] *Ibidem*, s. 44; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 183 z błędnym podpisem: „podporucznik Piotr Śliwickij"; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 73.

[100] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 124; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 251–252, Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 1, s. 9–10.

[101] Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 193.

[102] *PSB*: *Chmieleński Ignacy*. Hasło oprac. E. Oppman. T. 3. Kraków 1937, s. 320–321; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 66.

[103] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 203; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 290.

[104] *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 126; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 70.

[105] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 209.

[106] Florkowska-Frančić H.: Bracia Żulińscy. Powstańcze losy, doświadczenia, tradycje. W: *Rzecz o roku*… s. 54–75.

[107] Ibidem.

[108] *PSB*: Ohryzko Józefat. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 23. Wrocław 1978, s. 653–655; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 315; *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy. Katalog fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*. Oprac. E. Kamińska. Cz. 2. Warszawa 2005, s. 208.

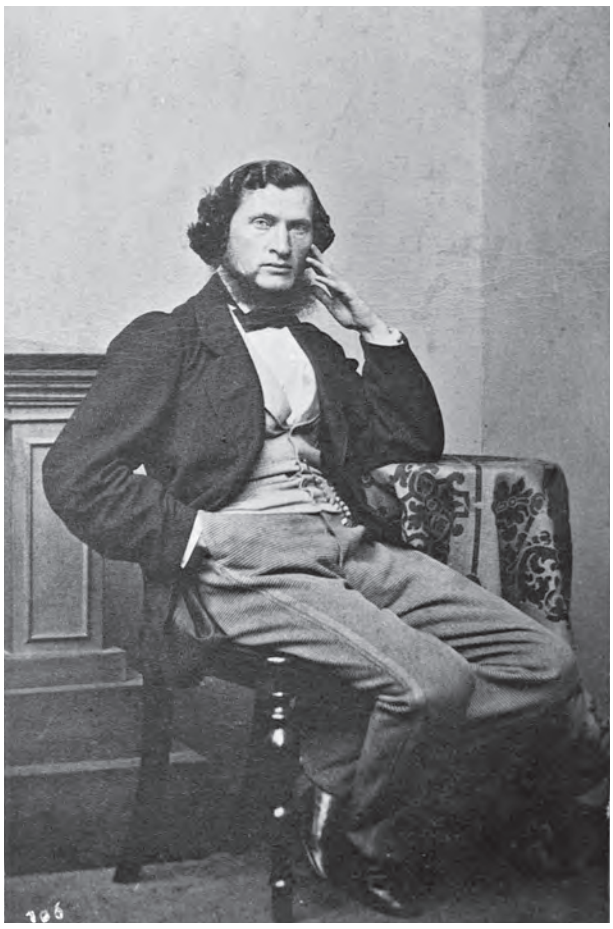
[109] *PSB*: Rechniewski Juliusz. Hasło oprac. A. Pacholczykowa. T. 30. Wrocław 1987, s. 691–693.

[110] *PSB*: Jastrzębski Karol. Hasło oprac. J. Pachoński. 11, Wrocław 1968–1969, s. 81–82; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 95–96.

[111] *PSB*: Drohomirecki Makary. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 5. Kraków 1939–1946, s. 389; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864 na podstawie materiałów drukowanych i rękopiśmiennych Muzeum Narodowego w Rapperswilu*. Rapperswil 1913, s. 191.

[112] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 94.

[113] *PSB*: Jełowiecki Aleksander. Hasło oprac. F. German. T. 11. Wrocław 1964, s. 160–162.

Józefat Ohryzko; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5295/K

nika powstania listopadowego, który został wyświęcony w 1841 roku, a rok później wstąpił do zakonu księży zmartwychwstańców. W okresie poprzedzającym powstanie styczniowe Jełowiecki był przeciwnikiem demonstracji religijno-patriotycznych odbywających się w kościołach lub z udziałem księży, ale po wybuchu powstania opowiedział się po jego stronie. Wygłaszał wówczas patriotyczne kazania, pisał także wiersze powstańcze, popularne w kraju. Twórcą portretowej litografii był paryski rytownik Leopold Massard[114].

W kolekcji nie zabrakło podobizn uczestników bitwy miechowskiej (17 lutego 1863 roku), która okryła żałobą wiele krakowskich rodzin. Należą do nich: Władysław (w literaturze występuje także jako Stanisław) Majewski[115] (1842–1863), słuchacz pierwszego roku prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego; Franciszek Eugeniusz Wędrychowski[116] (zm. 1863), doktorant prawa i aplikant prokuratorii skarbowej w Krakowie, ranny w bitwie, dostał się do niewoli moskiewskiej, w której na drugi dzień zmarł; Teodor Kisielewski[117] (1843–1863), krakowianin, ochotnik w oddziale Apolinarego Kurowskiego, który zmarł w szpitalu św. Łazarza 10 września 1863 roku na skutek ciężkich ran otrzymanych pod Miechowem. Klisza, na której zreprodukowano fotografię Majewskiego wykonaną przez Rzewuskiego, została błędnie opisana jako „Leon Nowiński", być może myląc go z innym studentem[118], zaś odbitka z zakładu Szymona Balicera przedstawiająca Kisielewskiego nosi podpis: „Kucelewski Teodor". Nieco wcześniej, 2 marca, doszło do innej, tragicznej w skutkach bitwy – pod Mieczownicą, w której ponad setka młodych ludzi, chcąc ocalić cofające się oddziały powstańców pod dowództwem Kazimierza Mielęckiego, stoczyła zawziętą walkę z liczniejszym i lepiej uzbrojonym przeciwnikiem. Prawie wszyscy polegli, a wśród nich drugi z trzech braci Trąmpczyńskich, Kazimierz[119] (1833–1863).

W zwycięskiej dla Polaków bitwie pod Myszyńcem, którą stoczyły 9 marca odziały kurpiowskie dowodzone przez Zygmunta Padlewskiego, zginął były oficer Giuseppe Garibaldiego Władysław Wilkoszewski[120] pseud. Wirion, dowódca oddziału kosynierów.

Kolejne wizerunki ukazują dwóch studentów. Pierwszy z nich z Uniwersytetu Wrocławskiego to Karol Libelt[121] (1843–1863), syn filozofa Karola, który dołączył do oddziału francuskiego pułkownika Leona Young de Blankenheima i zginął wraz z dowódcą 29 kwietnia w lasach niedaleko Brdowa. Drugi, studiujący prawo w Paryżu, warszawianin Szymon Rapacki[122] służył pod dowództwem gen. Antoniego Jeziorańskiego i zginął 6 maja w jednej z większych bitew powstania styczniowego – bitwie pod Kobylanką.

W bitwie pod Ignacewem (8 maja 1863 roku) polegli: podporucznik ułanów w wojsku pruskim Witold Turno[123] (1835–1863), pełnomocnik Komitetu Centralnego na Wiel-

[114] W zbiorach grafiki Muzeum Historycznego Miasta Krakowa znajduje się oryginalna litografia z portretem Aleksandra Jełowieckiego, nr inw. MHK-1975/VIII.

[115] *Rzecz o roku*… s. 36–37; Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania*… T. 2, s. 35 (tu pod imieniem Stanisław); Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 166.

[116] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 291; *Rzecz o roku*…, s. 118; Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania*… T. 2, s. 35.

[117] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 116–117; Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania*… T. 2, s. 35.

[118] Wśród poległych pod Miechowem znajdował się także student Uniwersytetu Jagiellońskiego Jan Nowiński, zob. Tokarz W.: *Kraków w początkach powstania*… T. 2, s. 188; *Rzecz o roku*… s. 97.

[119] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 69–70; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 299.

[120] *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 3, tab. D/3; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 81; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 242–243.

[121] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 153–154; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 248–249.

[122] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 230; *Wizerunki uczestników powstania*…, tab. 9/7.

[123] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 195; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 293; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 126; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 71.

Władysław Kotkowski i Władysław Kalita; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5346/K

kie Księstwo Poznańskie w 1862 roku i organizator oddziałów wielkopolskich oraz uczeń poznańskiego gimnazjum realnego Piotr Sokolnicki[124] (1845–1863), walczący początkowo w oddziale strzelców u Kazimierza Mielęckiego, następnie u Edmunda Taczanowskiego. Uczniem gimnazjum w Suwałkach był Albin Krauze[125], syn aptekarza z Mariampola, który zginął w bitwie pod Poszławantami 22 maja 1863 roku.

Wśród reprodukowanych fotografii znalazła się także podobizna Henryka Dmochowskiego[126] (1810–1863), uczestnika powstania listopadowego, emigranta i rzeźbiarza, który w 1863 roku został komisarzem Rządu Narodowego i brał udział w przygotowaniach do powstania na terenach dzisiejszej Białorusi. Zginął 26 maja w potyczce z wojskami rosyjskimi w Józefowie koło Porzecza (powiat dziśnieński).

20 czerwca 1863 roku przez Wisłę przeprawiły się z Galicji powstańcze oddziały gen. Zygmunta Jordana. W potyczce, która rozegrała się na nadwiślańskich terenach wsi Komorów, poległ Juliusz Tarnowski[127] (1840–1863), brat Stanisława, czynny przy organizowaniu oddziałów galicyjskich. Zdjęcie innej ofiary tej bitwy wykonane zostało w atelier Rzewuskiego. Na kliszy widnieje podpis: „Jabłonowski", niestety bez imienia. Ta sama podobizna znalazła się również na jednym z kompletu tableau Rzewuskiego zatytułowanych *Ofiary z r. 1863*[128] i prawdopodobnie przedstawia Władysława Jabłonowskiego[129], który zginął, idąc z bagnetem do ataku. Jednak w tej samej bitwie poległ także drugi Jabłonowski, Jan[130]. Nie znamy imienia również kolejnego powstańca, błędnie opisanego na kliszy jako „Zdziechowski". Fotografia ukazuje byłego podoficera wojsk austriackich Zdziechowicza[131], w powstaniu kapitana w oddziale Aleksandra Krukowieckiego, który zginął 15 sierpnia pod Glanowem.

Ofiarą jednej z najkrwawszych powstańczych bitew – stoczonej pod Fajsławicami 24 sierpnia 1863 roku – był warszawianin Aleksander Ryk[132] z oddziału gen. Michała

[124] *Wizerunki uczestników powstania…* , seria 3, tab. D/34; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863…*, s. 299; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich…* Cz. 2, s. 255.

[125] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich…* Cz. 2, s. 136; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864…*, s. 442.

[126] *PSB*: Dmochowski Henryk. Hasło oprac. R. Miernicki. T. 5. Kraków 1939–1946, s. 206–207; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich…* Cz. 2, s. 55.

[127] Machnik L.: *Fotografie powstańców…*, s. 190; *Powstanie styczniowe. Katalog…*, s. 125; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich…* Cz. 2, dodatek, s. 69.

[128] *Powstanie styczniowe. Katalog…*, s. 143–144.

[129] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich…* Cz. 2, s. 91.

[130] *Loc. cit.*

[131] *Ibidem*, s. 307.

[132] *Ibidem*, s. 241.

Heydenreicha Kruka, który brał udział również we wcześniejszych sierpniowych bitwach tego dowódcy pod Chruśliną i Żyrzynem. Żołnierzami Marcina Lelewela Borelowskiego byli Medard Tchórznicki[133], baron Walisz[134] (Wallisch) i Władysław Kalita[135]. Pierwszego nieprzyjacielska kula trafiła 3 września podczas jednej z największych bitew powstania stoczonej pod wsią Panasówka na Zamojszczyźnie. Dwaj pozostali zginęli wraz ze swoim dowódcą trzy dni później w bitwie na Sowiej Górze w okolicach Batorza. Węgierski ochotnik, major huzarów Walisz, był szefem sztabu Borelowskiego, Kalita, stryjeczny brat Karola „Rębajły", podoficerem w 2 szwadronie jazdy.

Do zbioru trafiła także podobizna młodziutkiego Gustawa Saskiego[136] (1846–1863), ciotecznego brata Stefana Żeromskiego, który walczył w kawalerii w oddziale Zygmunta Chmieleńskiego i poległ 24 września w bitwie pod Czarncą, osłaniając odwrót piechoty.

Ostatni wizerunek z tej serii ukazuje Władysława Eminowicza[137] (1837–1864), szefa sztabu w oddziale płk. Dionizego Czachowskiego, a następnie samodzielnego dowódcę. Po niesłusznej degradacji walczył jako szeregowiec w oddziale Karola Kality de Brenzenheima „Rębajły" i zmarł od ran otrzymanych w nocnym ataku na Opatów 21 lutego 1864 roku.

Druga grupa fotografii przedstawiająca tych, którzy ponieśli śmierć, to podobizny straconych z wyroku carskich sądów. W Kijowie rozstrzelani zostali: Władysław Padlewski[138] (1814–1863), ojciec Zygmunta, dowódca oddziału w powiecie berdyczowskim, ranny w jednej z potyczek i wzięty do niewoli, Maurycy Drużbacki[139] (1826–1863), członek organizacji narodowej na Rusi, aresztowany, gdy wiózł ważne dokumenty Rządu Narodowego, i kolejny dowódca oddziału Romuald Olszański[140] (1824–1864). W omawianym zbiorze reprodukcji umieszczono dwie podobizny Padlewskiego, pierwszą z fotografii, a drugą z ryciny.

W Dyneburgu rozstrzelano Leona hr. Broel-Platera[141] (1836–1863), który 25 maja wraz ze swoimi ludźmi wziął udział w udanym napadzie na transport broni. Pojmany, chcąc ratować faktycznego organizatora, ojca rodziny, wziął odpowiedzialność na siebie i został skazany na śmierć. Komisja sądowa nie uwzględniła listu przysłanego przez dowódcę, Zygmunta Bujnickiego, pozostającego na wolności,

Władysław Padlewski; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5285/K

w którym przyznawał się on do swej roli. Zwłoki młodego hrabiego, pochowane na miejscu kaźni, zostały nocą wykopane i wywiezione, rodzina nigdy nie odzyskała ciała i nie dowiedziała się, gdzie spoczywa. Wśród reprodukowanych fotografii znajduje się także podobizna podpisana: „Litwińska Celina Plater", która przedstawia młodą kobietę w stroju z okresu żałoby narodowej. Być może jest to Celina Plater (1839–1864), siostra Leona, szarytka w Chełmnie. Zygmunt Kolumna w dotyczącej jej notatce napisał: „Nieszczęścia jakie dotknęły rodzinę, a mianowicie zamordowanie jej stryja Kazimierza i brata Leona, (…) przejęły ją

[133] *Ibidem*, s. 278.

[134] *Ibidem*, s. 298; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 476.

[135] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 111–112; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 437.

[136] Kowalczyk J.: *Powstanie styczniowe 1863–1864. Miejsca pamięci województwo krakowskie i sandomierskie* [online]. Kielce, 20 maja 2004 r. z późn. aktual. [dostęp: 24 lipca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/index.php?id=s05.

[137] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 82; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. dodatek, s. 14.

[138] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 1, s. 120; Dylewski Z.: *Generał Zygmunt Padlewski naczelnik wojskowy woj. płockiego w powstaniu styczniowym 1863 r.* [online]. Płock, luty 2007 r. [dostęp: 5 lipca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://plockaprawica.net/downloads/padlewski.pdf.

[139] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 1, s. 47; w kościele świętych Piotra i Pawła w Krakowie stanął posąg przedstawiający Drużbackiego w chwili egzekucji. Jej autorem był Antoni Madeyski, odlew z brązu wykonano w Rzymie w 1912 r.

[140] *Ibidem*, s. 114; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 43.

[141] Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 301; Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 39; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 246–247.

Maurycy Drużbacki; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełom XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5259/K

straszną boleścią, zapadła na zdrowiu i w dniu 25go grudnia 1864 r. życie zakończyła"[142].

Warszawianin Julian Leśniewski[143] (1835–1863), syn Pawła Eustachego, profesora nauk przyrodniczych i redaktora „Kmiotka", a brat Ludwiki, słynnej śpiewaczki, został rozstrzelany w Wilnie. Był absolwentem szkoły w Marymoncie, potem rządcą majątku w powiecie lidzkim, został stracony za namowę włościan do powstania. Z Sambora pochodził Leszek Wiśniowski[144] (także Wiśniewski, Wiszniewski; 1831–1863), uczestnik powstania węgierskiego w 1849 roku, emigrant, pracujący następnie jako inżynier przy budowie kolei żelaznej w Królestwie Polskim. Po manifestacjach w 1861 roku osiadł we Lwowie, gdzie oddał się powołaniu nauczycielskiemu i dziennikarstwu. Na wieść o wybuchu powstania zorganizował oddział ochotników, walczył na Wołyniu, później w Lubelskiem. W lipcu ponownie zjawił się na Wołyniu, został jednak rozgromiony i odniósł rany pod Korytnicami. Ujęty i odstawiony do Włodzimierza, wyrokiem sądu wojennego został skazany na śmierć i rozstrzelany 27 listopada 1863 roku.

Z kolei urzędnik Ignacy Radziejowski[145] (1830 lub 1831–1864), członek organizacji narodowej, który w 1862 roku został mianowany naczelnikiem miasta Łodzi, a w powstaniu walczył pod rozkazami Józefa Sawickiego i Roberta Skowrońskiego, zdradzony przez przyjaciela, aresztowany i skazany na śmierć, został rozstrzelany 6 lutego 1864 roku w Grabinie pod Łodzią. Ostatni wizerunek w tej grupie przedstawia członka Rządu Narodowego Józefa Toczyskiego, powieszonego na stokach Cytadeli Warszawskiej 5 sierpnia 1864 roku.

W zbiorze znalazły się także trzy klisze podpisane samymi imionami: Artur, Jarosław i Oskar. Przedstawiają one trzech braci Awejde. Pierwszy z wymienionych, Artur Awejde[146] (ok. 1838–1863), był profesorem gimnazjum w Łomży i jako członek organizacji narodowej w powstaniu został mianowany naczelnikiem miasta Łomży, a później komisarzem cywilnym województwa augustowskiego. Zginął 25 sierpnia 1863 roku zastrzelony przez Kozaka w czasie ucieczki przed rosyjskim patrolem w powiecie sejneńskim. Jego młodszy brat Jarosław[147] (ur. ok. 1845) pełnił w powstaniu funkcję adiutanta gen. Józefa Hauke-Bosaka. Po powstaniu studiował w Krakowie prawo, a następnie pracował jako notariusz m.in. w Wiśniczu. Najbardziej znany jest najstarszy z braci, Oskar[148] (1837–ok. 1890), choć sława to wątpliwa. Ten prawnik z wykształcenia osiadł w 1861 roku w Warszawie jako asesor przy sądzie policji poprawczej. Był reprezentantem prawicy obozu „czerwonych", członkiem Rządu Narodowego, który zredagował dekret z 22 stycznia 1863 roku o uwłaszczeniu chłopów, zreformował także organizację prowincjonalną. Aresztowany we wrześniu 1863 roku, złożył szczegółowe zeznania obciążające organizację powstańczą i po trzyletnim więzieniu został zesłany do Wiatki. Mieszkał tam do końca życia i był wziętym adwokatem. Jego podobizna pochodzi już z okresu zsyłki i ukazuje mężczyznę w starszym wieku. Wizerunki młodszych braci wykonano w latach sześćdziesiątych XIX wieku, Artura w popiersiu w mundurze profesorskim (niesygnowany), Jarosława w całej postaci w stroju powstańczym, w atelier Rzewuskiego.

W kolekcji znajdują się także fotografie kilku innych zesłańców, których działalność związana jest jeszcze z okresem poprzedzającym wybuch powstania. Władysław Kotkowski[149] (ok. 1840–1866), uczestnik konspiracji przedpowstaniowej, w 1862 roku został członkiem policji narodowej stworzonej dla ochrony tajnych władz narodowych. 8 listopada 1862 roku przeprowadził udaną akcję likwidacji Pawła Felknera, naczelnika tajnego wydziału kancelarii namiestnika. W czasie branki został wcielony do armii rosyjskiej i przewieziony do Charkowa, jednak w 1865 roku w wyniku dekonspiracji został uwięziony w Cytadeli warszawskiej i skazany przez warszawski sąd wojenny na 15 lat katorgi na

[142] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 215.

[143] *Ibidem*, cz. 1, s. 93.

[144] *Ibidem*, s. 191.

[145] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 163.

[146] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, s. 6; Brodzicki C., Godlewska D.: *Łomża w latach 1794–1866* [online]. Warszawa 1987, s. 286 [dostęp: 25 lipca 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://historialomzy.pl/powstanie-styczniowe-czesc-iv/.

[147] *Rzecz o roku*…, s. 97.

[148] *PSB*: Awejde Oskar. Hasło oprac. W. Nagórska-Rudzka. T. 1. Kraków 1935, s. 190–191.

[149] *PSB*: Kotkowski Władysław. Hasło oprac. D. Kacnelson. T. 14. Wrocław 1968–1969, s. 473–474.

Ludwik Narbutt i Leon hr. Broel-Plater; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5320/K

Syberii. Wiosną 1866 roku znalazł się w okolicach Irkucka i nawiązał kontakt z tajnym sprzysiężeniem Gustawa Szaramowicza, stając się jednym z dowódców powstania zabajkalskiego w 1866 roku. Pojmany przez Kozaków, skazany został wraz z innymi przywódcami na śmierć i rozstrzelany 27 listopada 1866 roku w Irkucku.

Z Irkuckiem związany jest także tragiczny los Karola Nowakowskiego[150] (1833–1867). Ten absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie był jednym z organizatorów przedpowstaniowych demonstracji patriotycznych, więzionym w Cytadeli po manifestacjach w 1861 roku. Zesłany, uciekł z więzienia w Połtawie. Wziął udział w powstaniu, walcząc w oddziale Romualda Olszańskiego. Schwytany przez Rosjan, został skazany na katorgę, lecz zamienił się personaliami (z powodu złego stanu zdrowia) z mającym lżejszy wyrok bratem, kapucynem Edwardem[151], i odbywał karę w Tunce. Po odkryciu zamiany zamknięty w ciężkim więzieniu w Irkucku wkrótce zmarł. Jego podobizna to prawdopodobnie reprodukcja ryciny ukazującej młodego mężczyznę klęczącego przed krzyżem.

Wizerunek Władysława Daniłowskiego[152] (1841–1878), fotografia Walerego Rzewuskiego, został z kolei reprodukowany z nierozpoznanej publikacji. Daniłowski należał do tajnego kółka samokształceniowego, a od 1861 roku do kółka rewolucyjnego. Na początku 1862 roku przystąpił do Komitetu Miejskiego, później był członkiem Komitetu Centralnego i jako zwolennik Ludwika Mierosławskiego pertraktował z nim w Paryżu warunki objęcia przywództwa przyszłego powstania. W 1863 roku uczestniczył w bitwach pod Krzykawką i Nową Wsią. 28 lutego jako samozwańczy komisarz Rządu Narodowego przy dyktatorze Mierosławskim został usunięty z Komisji Wykonawczej. Przebywał na emigracji w Paryżu, gdzie związał się z agentem generał-policmajstra Królestwa Kongresowego Fiodora Fiodorowicza Trepowa i dzięki intrygom tegoż został komisarzem fikcyjnego Rządu Narodowego. W rezultacie został ściągnięty do kraju i wydany w ręce władz rosyjskich, a następnie osadzony na Pawiaku. Od 1866 roku przebywał na zesłaniu.

Zesłańcem był także Aleksander Sochaczewski[153] (właściwie Sonder Lejb; 1843–1923), malarz żydowskiego pochodzenia. Został on aresztowany jesienią 1862 roku, na

[150] *PSB*: Nowakowski Karol. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 23. Wrocław 1978, s. 285–286; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 144; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 107.

[151] Edward Nowakowski (1829–1903), imię zakonne Wacław, kapucyn, powstaniec, zesłaniec.

[152] *PSB*: Daniłowski Władysław. Hasło oprac. J. Iwaszkiewicz. T. 4. Kraków 1938, s. 420–421; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 218.

[153] *PSB*: Sochaczewski Aleksander. Hasło oprac. B. Szostakowicz. T. 39. Wrocław 2000, s. 616; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 120; *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 2, s. 245–246.

fali aresztowań po nieudanych zamachach na Aleksandra Wielopolskiego, był więziony w Cytadeli i skazany – już po wybuchu powstania styczniowego – na 20 lat pobytu na Syberii (10 lat katorgi, 10 lat zwykłego osiedlenia). Po powrocie z zesłania w 1884 roku osiedlił się we Lwowie, następnie mieszkał m.in. w Monachium i Brukseli, gdzie stworzył cykl przejmujących obrazów dokumentujących katorgę i pobyt na Syberii. Najsłynniejszym z nich jest *Pożegnanie z Europą* (1894), na którym uwiecznił wielu znanych zesłańców zesłanych w różnych zsyłkach, w tym także siebie. Wszystkie obrazy powstały na podstawie szkiców i rysunków przywiezionych z Syberii i stworzyły „jedyny w swoim rodzaju pamiętnik polskiej martyrologii"[154].

Ostatni wizerunek zesłańca przedstawia Maurycego Prozora[155], syna Maurycego, naczelnika powstania kowieńskiego w 1831 roku, w powstaniu styczniowym walczył pod Miropolem, pojmany i skazany na zsyłkę, zmarł w 1864 roku w Tarze, w drodze na Sybir.

Pewnym uzupełnieniem tej grupy fotografii jest podobizna Alfonsa Kozieł-Poklewskiego[156] (1809–1890), polskiego przemysłowca, jednego z najbogatszych przedsiębiorców na Syberii w XIX wieku, który uruchomił pierwszą w dziejach regularną żeglugę po rzekach Ob i Irtysz. Poklewski przeznaczał także znaczne sumy na działalność społeczną, pomagającą głównie zesłańcom (w tym z powstania styczniowego), których masowo przyjmował do swoich fabryk, wykupując ich od cięższych robót. Na dolnym marginesie fotografii widoczna jest sygnatura wykonawcy: „Р. Бейеръ". Fotograf ten prowadził zakład w Sankt Petersburgu przy Newskim Prospekcie.

W zbiorze nie zabrakło także fotografii powstańczych dowódców, takich jak Apolinary Kurowski[157] (1818–1878), naczelnik województwa krakowskiego, oskarżany o nieudolne dowodzenie w czasie bitwy pod Miechowem (fotografował Walery Rzewuski), Eustachy Klukowski[158] (ok. 1835–1873), dymisjonowany porucznik armii rosyjskiej, a w powstaniu dowódca 1 szwadronu w 2 Pułku Jazdy Wołyńskiej i adiutant gen. Edmunda Różyckiego, Edmund Łoziński[159] (1837–1904), działacz konspiracji na Wołyniu, a w 1863 roku organizator oddziału i dowódca plutonu w 2 Pułku Jazdy Wołyńskiej. Ten ostatni przedstawiony jest na dwóch fotografiach, na drugiej, z atelier Teodora Szajnoka we Lwowie, wspólnie z towarzyszami: Leonem Czekońskim[160] (1826–1888), który w 1863 roku był naczelnikiem powiatu berdyczowskiego i walczył m.in. w oddziale Różyckiego, i Adamem Wyleżyńskim[161], oficerem gwardii i członkiem koła oficerów w Petersburgu, a w powstaniu dowódcą oddziału konnych żandarmów na Ukrainie i w Lubelskiem. Również na dwóch zdjęciach, jednym wykonanym w paryskim atelier Disdériego, drugim u Rzewuskiego, ukazany został Zygmunt Jordan[162] (1824–1866). Był on uczestnikiem powstania krakowskiego i kampanii węgierskiej 1849 roku, a w powstaniu 1863–1864 członkiem Wydziału Wojny w Krakowie, a następnie naczelnikiem wojskowym województw krakowskiego i sandomierskiego. W zbiorze znajduje się jeszcze jedna podobizna, podpisana: „Jordan", która prawdopodobnie przedstawia ojca Zygmunta, Władysława[163] (1819–1891), również uczestnika powstania krakowskiego i węgierskiego, później pułkownika wojsk tureckich, od 1857 roku agenta Czartoryskich na Wschodzie.

Kolejni dowódcy to Wincenty Raczkowski[164] (1821–1911), były oficer wojsk pruskich i holsztyńskich, później na emigracji w Brazylii, w 1863 roku pojawił się w Poznańskiem u boku Mierosławskiego, wkrótce sformował własny oddział, później jednak mianowany naczelnikiem sił zbrojnych województwa mazowieckiego nie wywiązał się z obowiązków; Jan Newlin Mazaraki[165] (1840–1922) dowódca plutonu jazdy w oddziale Zygmunta Chmieleńskiego, trzykrotnie ranny, za każdym razem powracający po wyzdrowieniu na pole walki, walczył do wiosny 1864 roku, podobnie jak mjr Józef Etner[166], dowódca oddziału współdziałający z ppłk. Karolem Krysińskim (fotografia z sygnaturą zakładu fotograficznego Bentkowski), a do jesieni 1864 roku brał udział w walkach Benedykt Olszewski[167] pseud. Piorun (1838–1893), dowódca oddziału, który współpracował z Sierakowskim.

---

[154] Zientara M.: *Wątek sybirski w malarstwie polskim 2 poł. XIX w. Zarys*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1987, z. 14, s. 31.

[155] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 1, s. 126; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 460.

[156] *PSB*: Kozieł-Poklewski Alfons. Hasło oprac. J. Matejko. T. 14. Wrocław 1968–1969, s. 621.

[157] PSB: Kurowski Apolinary. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 16. Wrocław 1971, s. 256–258; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 235.

[158] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 107.

[159] *PSB*: Łoziński Edmund. Hasło oprac. redakcja słownika. T. 18. Wrocław 1973, s. 455; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 127.

[160] *PSB*: Czekoński Leon. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 4. Kraków 1938, s. 325; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 71.

[161] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 71; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 11. Nasza klisza podpisana „Wielczyński".

[162] *PSB*: Jordan Zygmunt. Hasło oprac. H. Wereszycki. T. 11. Wrocław 1964–1965, s. 290–292; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 313, *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 90.

[163] *PSB*: Jordan Władysław. Hasło oprac. H. Wereszycki. T. 11. Wrocław 1964–1965, s. 287–290.

[164] *PSB*: Raczkowski Wincenty. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 29. Wrocław 1986, s. 616–617; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 461.

[165] *PSB*: Mazaraki Jan. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 20. Wrocław 1975, s. 291–292; *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 2, tab. 10b/4.

[166] Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 428, Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 34, Ratajczak L.: *Polska wojna partyzancka 1863–1864. Okres dyktatury Romualda Traugutta*. Warszawa 1966, s. 168, 292.

[167] *PSB*: Olszewski Benedykt. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 24. Wrocław 1979, s. 15–16; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 318–19; Zieliński S.: *Bitwy i potyczki 1863–1864*…, s. 455.

Napoleon (?) Malinkiewicz z towarzyszem broni i Edmund Łoziński; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5321/K

Jedna z klisz została podpisana: „Cieszkowski wódz", a ponieważ podobizna nie przypomina znanego z licznie kolportowanych fotografii Teodora Cieszkowskiego, możemy przypuszczać, że przedstawia ona Kajetana Cieszkowskiego[168] pseud. Ćwiek (1826–1877), organizatora i dowódcę oddziału składającego się z dobrze wyszkolonych i jednolicie umundurowanych żołnierzy, popularnie nazywanych ćwiekami. Jego portret również został wykonany przez Rzewuskiego, tak samo jak kolejne cztery fotografie. Pierwsza przedstawia pochodzących z Krakowa trzech braci Bierkowskich: Józefa[169] (1836–1893) i Kazimierza[170] (1839–1912), w powstaniu 1863 roku żołnierzy, Włodzimierza Fryderyka[171] (1832–1888), doktora medycyny, który w powstaniu walczył w oddziale Kurowskiego jako oficer i lekarz obozowy, był ranny pod Miechowem. Na drugiej fotografii uwiecznieni zaś zostali dwaj towarzysze: Adam Chmielowski[172] (1845–1916), późniejszy brat Albert, który w powstaniu przeszedł cały szlak bojowy Langiewicza, następnie wstąpił do oddziału Zygmunta Chmieleńskiego, ciężko ranny w bitwie pod Mełchowem (30 września 1863 roku), w wyniku gangreny stracił lewą nogę, oraz lekarz Marceli Michał Dobrowolski[173] (1829–1879), walczący w powstaniu wspólnie z braćmi Gustawem i Tomaszem, którego niesygnowana podobizna także znalazła się w zbiorze. Trzecia fotografia przedstawia dwóch powstańców, jeden z nich, podpisany „Malinkiewicz", może być tożsamy z Napoleonem Malinkiewiczem, handlowcem, drugi, bez podpisu, pozostaje nierozpoznany. Mężczyzna ukazany na czwartej, z karabinem w ręce, został opisany na kliszy jako: „Hipolit Tomaszewski | pod Radziwiłłem" i prawdopodobnie jest on jednym z uczestników nieudanej wyprawy na Radziwiłłów 2 lipca 1863 roku, będącej próbą rozszerzenia powstania styczniowego na teren Wołynia.

Z zakładu Krajewskiego w Kielcach pochodzi podobizna Zygmunta Napoleona Rzewuskiego[174] herbu Krzywda (1843–1897), powieściopisarza i rotmistrza w powstaniu, au-

[168] *PSB*: Cieszkowski Kajetan. Hasło oprac. J. Sokulski. T. 4. Kraków 1938, s. 67–68.

[169] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 57.

[170] *Loc. cit.*

[171] *PSB*: Bierkowski Włodzimierz. Hasło oprac. T. Bilikiewicz. T. 2. Kraków 1936, s. 76.

[172] *PSB*: Chmielowski Adam. Hasło oprac. K. Michalski, F. Kopera. T. 3. Kraków 1937, s. 338–340.

[173] *PSB*: Dobrowolski Marceli. Hasło oprac. W. Łapiński. T. 5. Kraków 1939–1946, s. 254–255.

[174] *PSB*: Rzewuski Zygmunt Napoleon. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 34. Wrocław 1992, s. 185–186; *Powstanie styczniowe. Katalog*…, s. 117.

Saladyn Ramlow i Kajetan (?) Cieszkowski; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełomu XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5349/K

tora wspomnień obozowych z lat 1863–1864. W atelier Józefa Zajączkowskiego wykonano fotografię przedstawiającą Karola Gostyńskiego[175] (1829–1894), który w 1863 roku zorganizował mały oddział w Podlaskiem i wyruszył w pole, ciężko ranny podczas potyczki w szczękę i język, został kaleką na całe życie.

Kolejne cztery z reprodukowanych fotografii powstały we Lwowie. Edward Trzemeski jest autorem pierwszej, ukazującej Antoniego Berezowskiego[176] (1847–ok. 1916 lub 1917), który w wieku 16 lat, wbrew woli ojca, wziął udział w powstaniu jako żołnierz Pułku Jazdy Wołyńskiej. Później wyemigrował i mieszkał w Paryżu, gdzie w 1867 roku dokonał nieudanego zamachu na cara Aleksandra II, przybyłego na gospodarczą wystawę światową. Za czyn ten został skazany na dożywotnią katorgę na Nowej Kaledonii. Druga fotografia powstała w atelier Józefa Edera i przedstawia Franciszka Nartowskiego[177] (1845–1935), który służył jako szeregowy pod Janem Czarneckim, Antonim Jeziorańskim i Franciszkiem Ksawerym Horodyńskim, a ranny pod Radziwiłłowem (2 lipca), dostał się do niewoli i był zesłany na Sybir, jednak jako poddany austriacki został amnestionowany w 1866 roku i powrócił do Galicji. Dwie ostatnie fotografie wykonane zostały przez Teodora Szajnoka i przedstawiają mniej znanych powstańców: Juliusza Malczewskiego[178] (1835–1886) i Ponińskiego. Ten drugi na kliszy został podpisany: „Hr. Henryk Poniński". Ziemianin z Wielkiego Księstwa Poznańskiego Henryk Poniński[179] (1808–1888) uczestniczył w przygotowaniach do powstania w 1846 roku, jednak zdradził policji pruskiej plany powstania i wydał przywódców sprzysiężenia. Był potem bojkotowany w życiu towarzyskim przez Polaków jako zdrajca. W 1863 roku próbował się rehabilitować, wspierając powstanie, ale szczegóły tej pomocy nie są znane. Ten sam wizerunek umieszczony został w publikacji *Rok 1863* wśród uczestników powstania z Wielkiego Księstwa Poznańskiego z podpisem: „Władysław Poniński". Przypuszczalnie jednak fotografia przedstawia Adolfa Ponińskiego[180] (1801–1874), właściciela Hrehorowa w Galicji, powstańca, więzionego we Lwowie, a sprawę identyfikacji (dalej nierozstrzygniętej) dokładnie opisał Leszek Machnik[181].

[175] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 224; Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 381.

[176] *PSB*: Berezowski Antoni. Hasło oprac. M. Złotorzycka. T. 1. Kraków 1935, s. 450–451; Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 54.

[177] *PSB*: Nartowski Franciszek. Hasło oprac. K. Lewicki. T. 22. Wrocław 1977, s. 552–553.

[178] *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 2, tab. 10a/22; Białynia Chołodecki J.: *Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794–1864 na terenie Wschodniej Małopolski*. Lwów 1928, s. 40.

[179] *PSB*: Poniński Henryk. Hasło oprac. J. Kozłowski. T. 27. Wrocław 1983, s. 529–530.

[180] Machnik L.: *Fotografie powstańców*…, s. 156.

[181] *Ibidem*, s. 31–32.

Portret zbiorowy żuawów śmierci oraz podobizna Ludwika Jaroszyńskiego; fot. Natan Krieger, fotokopia z przełom XIX i XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-5367/K

Nie posiadają widocznych sygnatur zdjęcia kolejnych powstańców: Władysława Wężyka-Rudzkiego[182] (ur. 1845), walczącego pod rozkazami Kurowskiego i Langiewicza, uczestnika bitwy pod Miechowem, Kacpra Maleckiego[183] pseud. Gasparowicz, Kasperowicz (ur. ok. 1840) z partii Zygmunta Sierakowskiego, Wincentego Olewińskiego[184] (ur. 1841), szeregowca pod rozkazami Langiewicza, Faustyna Grylińskiego i Ćwieka, adiutanta Bronisława Gromejki, Michała Wołka-Bunikiewicza[185] (1831–ok. 1900), przed powstaniem porucznika leibgwardyjskich grodzieńskich huzarów, stacjonującego w 1861 roku w Warszawie i biorącego udział w tłumieniu patriotycznych manifestacji, później służył on pod przybranym nazwiskiem Kozłowski w partii Konstantego Micewicza i został ciężko ranny w bitwie pod Wincentą (18 września 1863 roku), Mieczysława Małachowskiego[186] z Wołynia, żołnierza z oddziału kawalerii gen. Różyckiego, który w 1864 roku zaciągnął się w szeregi Cesarskiego Meksykańskiego Korpusu Austriackich i Belgijskich Ochotników, Wojciecha Władysława Pieniążka[187], austriackiego oficera, kapitana w oddziale Lelewela, Feliksa Antoniewskiego[188], warszawskiego fotografa, żołnierza w oddziale Kurowskiego, czy Witolda Dąbrowskiego[189]. Brak sygnatury także na portrecie Saladyna Wiktora Ramlowa (Ramloffa; 1840–1882), znanego już z fotografii dziewięciu mężczyzn w drodze na zsyłkę. Ramlow, który uciekł w Tobolsku, był następnie słuchaczem polskiej szkoły wojskowej w Cuneo, a w powstaniu lekarzem obozowym.

W kolekcji znalazły się także podobizny kilku działaczy, takich jak Stanisław Frankowski[190] (1840–1899), starszy brat Jana i Leona, działacz lewicy „czerwonych", który współuczestniczył w zorganizowaniu i uruchomieniu pierwszej tajnej drukarni w Warszawie, a od września 1863 roku był jednym z członków Rządu Narodowego (fotografia

[182] *Wizerunki uczestników powstania*…, seria 3, tab. C/11 i K /11 (tu jako weteran); Maliszewski J.: *Powstanie styczniowe. Notatki biograficzne uczestników z oryginalnymi ilustracjami*. Warszawa 1932, s. 77.

[183] *PSB*: Malecki Kacper. Hasło oprac. E. Kozłowski. T. 19. Wrocław 1974, s. 229.

[184] Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 318.

[185] *Michał Wołk-Bunikiewicz* [online]. Grajewiak.pl, 8 stycznia 2011 r. [dostęp: 17 września 2013 r.]. Dostępny w internecie: http://www.grajewiak.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=813&Itemid=87.

[186] Kolumna Z. [Nowolecki Aleksander]: *Pamiątka dla rodzin polskich*… Cz. 2, dodatek, s. 31.

[187] Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 381.

[188] *Powstanie styczniowe* [Bellona]…, s. 155, Mossakowska W.: *Początki fotografii w Warszawie (1839–1863)*. T. 1–2. Warszawa 1994; T. 1, s. 149, 183; T. 2, nr 170.

[189] *Powstanie styczniowe i zesłańcy*… Cz. 1, s. 66.

[190] Grabiec J. [Dąbrowski Józef]: *Rok 1863*…, s. 117.

braci Zeuschnerów), Antoni Golejewski[191] (1819–1893), polityk konserwatywny, który w 1862 roku stanął na czele organizacji „białych" na Pokuciu, a gdy wybuchło powstanie, wszedł w skład komitetu lwowskiego i u boku księcia Adama Sapiehy organizował broń oraz środki pieniężne dla powstańców, Władysław Kulczycki Sas[192] (1834–1895), publicysta i działacz emigracyjny, który pełnił służbę jako sekretarz agencji dyplomatycznej polskiej przy Stolicy Apostolskiej, a w 1863 roku został mianowany agentem Rządu Narodowego w Rzymie.

Spośród nielicznych w omawianym zbiorze wizerunków kobiecych dwa udało się zidentyfikować. Na pierwszym uwieczniona została Wanda Szawłowska[193], jedna z kurierek Rządu Tymczasowego, wykryta wraz z siostrami Czechównymi w czasie prowokacji carskiej w grudniu 1864 roku w Warszawie. Drugi, podpisany jako „Ks. Czetwertyńska" przedstawia prawdopodobnie Janinę z Czetwertyńskich Jełowiecką[194] (1840–1865), kompozytorkę i śpiewaczkę, która przeznaczyła połowę swego majątku na uwłaszczenie chłopów, zaś po wybuchu powstania objeżdżała dwory, rozwożąc manifesty Rządu Narodowego, za co była więziona w Kijowie.

Cennym dopełnieniem kolekcji jest zdjęcie grupowe wykonane przez Walerego Rzewuskiego, kolejne z serii omówionej już wcześniej, a przedstawiającej żuawów śmierci. Tym razem obozowa scenka objęła 14 mężczyzn, z których sześciu stoi, pozostali zaś siedzą przed nimi. W większej grupce z lewej strony usadowili się prawdopodobnie grający w karty, zwróceni ku sobie, co uniemożliwia identyfikację. Wśród stojących widoczni są od lewej: Hieronim Piekszewicz, Stanisław Łasiewicki, Władysław Listopad, ks. Kacper Grzywaczewski, Postolski, François Rochebrune, dwóch siedzących w fezach to Stanisław Szczepanowski i Stanisław Grzegorzewski, a poniżej leży Ferdynand Czaderski, z prawej Józef Wierzbicki, nadal zajęty obieraniem ziemniaków, i kosztujący strawę Ludomir Cywiński. Fotografia ta jest szczególnie ciekawa, bo choć należy do kompletu odbitek, wydaje się, że nie jest znana. Wanda Mossakowska, badaczka dorobku Rzewuskiego, wymienia w swojej pracy tylko trzy fotografie z omawianego cyklu, dwie z nich przedstawiają grupę 15-osobową, a trzecia dziewięcioosobową[195].

Pozostałych fotografii nie udało się na razie rozpoznać. Znajdują się na nich zarówno mężczyźni w powstańczych ubiorach, m.in. Stanisław Czarnecki, Ludwik Świrski czy podpisany tylko nazwiskiem Veyssur, jak i ukazani bez broni, w czamarach lub surdutach, m.in. Włodzimierz Lenkiewicz, Julian Olęcki, Stanisław Stary, Kazimierz Wierzbicki.

Podsumowanie

W artykule omówiono przeważającą większość fotografii z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku związanych z powstaniem styczniowym i okresem poprzedzającym jego wybuch. Jest ich około 480, trudno jednak precyzyjnie określić dokładną liczbę, bowiem nie każda czarna krynolina, czamara lub żupan świadczą o patriotycznych uczuciach czy przynależności do partyzanckiego oddziału. Potrzebne są dalsze badania, zwłaszcza porównawcze, bowiem nie wszystkie wizerunki zostały rozpoznane. Dużą część kolekcji stanowią fotografie znanych uczestników styczniowego zrywu, poległych bohaterów, polityków, wodzów, szeregowych powstańców, często są to masowo kolportowane fotokopie. W zbiorze znalazły się także podobizny mniej znanych powstańców, których nazwiska pojawiają się w literaturze przedmiotu, oraz zupełnie nieznanych. Przeważają fotografie wykonane w zakładach Walerego Rzewuskiego z Krakowa, Karola Beyera z Warszawy i braci Zeuschnerów z Poznania. Są to przeważnie typowe atelierowe ujęcia, w większości całopostaciowe, wykonane czasem na tle ekranu z pejzażem, częściej na gładkim tle. Portretowani występują także najczęściej z typowymi atelierowymi rekwizytami, jak postumenty, kolumny, balustrady, kotary czy meble. Również dobór póz jest charakterystyczny dla epoki, tak więc o udziale w powstaniu świadczy czasami tylko odpowiedni strój, elementy uzbrojenia lub marsowa mina. W kolekcji wyróżnia się zespół klisz Kriegera i choć są to rzeczy wtórne, to jednak znalazły się tu bardzo rzadkie wizerunki. Całość zbioru jest cennym przykładem wczesnej polskiej fotografii, fotografii typowo polskiej, ściśle związanej z dziejami naszego kraju, z wydarzeniami ważnymi i tragicznymi, których pamięć żyje do dzisiaj. W zbiorach Muzeum posiadamy również podobizny uczestników powstania wykonane w późniejszych latach, często są to wizerunki byłych emigrantów, którzy osiedlili się w Galicji w dobie autonomii, a także niewielką liczbę zdjęć weteranów powstania z okresu dwudziestolecia międzywojennego. To już jednak temat na kolejny artykuł.

[191] *PSB*: Golejewski Antoni. Hasło oprac. S. Kieniewicz. T. 8. Wrocław 1959–1968, s. 216; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 221.

[192] *PSB*: Kulczycki Władysław Sas. Hasło oprac. J. Zdrada. T. 16. Wrocław 1971, s. 135–136; Białynia Chołodecki J.: *Pamiętnik powstania styczniowego*…, s. 275.

[193] Ramotowska F.: *Rząd Narodowy Polski w latach 1863–1864 (skład, organizacja, kancelaria)*. Warszawa–Łódź 1978, s. 280.

[194] *PSB*: Jełowiecka Janina. Hasło oprac. S. Sierotwiński. T. 11. Wrocław 1964–1965, s. 159.

[195] Mossakowska W.: *Walery Rzewuski*…, s. 153.

Photographs from the 1860s Connected with the January Uprising in the Collection of the Department of Kraków Photographs at the Historical Museum of the City of Kraków. Part 2

The Historical Museum of the City of Kraków holds an interesting collection of photographs presenting the likenesses of leaders, politicians, heroes and ordinary men who partook in the events that took place in Polish land between 1860 and 1865. These photographs were vital for maintaining the idea of independent Poland, and it became a special type of custom to keep photographs with the images of insurgents. Many of such mementoes of the martyrdom of the Polish nation were cherished in Polish families, and some of them were eventually acquired by the Museum via donation or purchase. Photographs of well-known participants in the January Uprising, of the fallen heroes, politicians, leaders and ordinary insurgents constitute a large part of the collection, and many of them are photocopies that were distributed on a mass scale. Apart from these celebrity images, the collection also contains the likenesses of some less popular insurrectionists whose names appear only in specialist literature, as well as pictures of totally unknown soldiers. The majority of the photographs were taken in the studios of Walery Rzewuski in Kraków, Karol Beyer in Warsaw, and the Zeuschner brothers in Poznań. Most of them represent typical atelier shots, mostly full-length portraits, and the choice of poses is also characteristic of the period. The features that signify the sitters' participation in the uprising are sometimes only their attire, elements of weaponry, or simply their grim looks. Many of the photographs are portraits of heroic men from Kraków, including volunteers from the camp near Ojców and participants of the Battle of Miechów (17 February 1863) which left the entire Kraków in mourning. Other pictures were brought to Kraków by the refugees who came to settle in Galicia after the fall of the uprising, fleeing repression by the Russian authorities. The collection also includes pictures that were taken in the period of national mourning, showing women dressed in black crinolines adorned with black, patriotic jewellery, as well as men wearing traditional Polish national costumes. Several items deserve particular attention, namely: a photograph taken by Walery Rzewuski depicting a group of fifteen members of a military unit called the Zouaves of Death (Polish: żuawi śmierci); a picture compilation titled *Poland in 1861, 1862, 1863* comprising photographs of insurgents who partook in the January Uprising and pre-rising activists, as well as drawings depicting the major events that took place in that period, signed by Erazm Kasprowicz from Leipzig; and a compilation of photographs commemorating the outstanding figures and events associated with Kraków in the years 1861–1864.

One of the highlights of our Museum's photography collection is the group of several thousand glass plates executed in the studio of Ignacy Krieger (1817–1889) who settled in Kraków in 1860. Krieger's atelier was located in the Bonerowska House at the corner of Main Market Square (at no. 42) and St John's Street. The family-run business operated for over fifty years; after the death of Ignacy Krieger it was taken over by his son Natan (1844–1903), and then by his daughter Amalia (1846–1928). The first name of the founder featured in the company's name until the end of the its existence. The Kriegers became famous mainly for their views of Kraków, however, portraits of 'famous men' were on offer too. The latter were mainly photocopies of drawings and paintings depicting eminent Polish rulers, military leaders, politicians, artists, as well as significant historical events, and photographs documenting the period of the January Uprising were also available. No less than eight plates in the collection are photocopies of a popular picture compilation featuring the likenesses of the five men who were killed on 27 February 1861, during the patriotic celebrations of the anniversary of the Battle of Olszynka Grochowska (the original pictures were taken at Karol Beyer's studio). Another photograph reproduced by Krieger was the picture compilation created around 1868 by Walery Eliasz-Radzikowski and Awit Szubert which was originally a bonus gift for the subscribers to a book by Zygmunt Kolumna (Aleksander Nowolecki) titled Pamiątka dla rodzin polskich [A memento for Polish families]. The Museum's collection also includes over 130 glass plates featuring the photographs representing the participants of the January Uprising reproduced by Natan Krieger. The reproduced photographs are pinned onto a characteristic wooden board bearing numerous thumbtack marks. The majority of the plates measure ca 12 x 9 cm, while others measure ca 12 x 16.5 cm. Each of the larger plates features two reproduced photographs. Attached above some of the photographs are narrow strips of paper with the names Stępowski and Zarewicz appearing on them 17 times and 12 times respectively. While the identity of the former remains unknown, the latter name signifies Dr Stanisław Zarewicz, an art historian, custodian of the Historical Museum of the City of Lvov, and an avid collector. Most of the plates have notes attached on the side of the emulsion, captioned with the names of the persons represented in the photographs; only a few items are uncaptioned – in these cases, the notes must have come unstuck and got lost. The captions have greatly facilitated the process of identification. However, not all of the captioned persons have been successfully identified, and a small group of these likenesses represent the participants of earlier national risings. The collection is complemented by several portraits of Russians representing either a friendly, or a hostile attitude towards Poland.

The entire collection is a valuable example of early Polish photography which is closely connected with the history of our country, with the tragic and momentous events whose memory is still alive in the nation. The Historical Museum of the City of Kraków also holds a number of photographs portraying the participants in the January Uprising that date to later periods: there are many images representing former emigrants who settled in Galicia in the era of its autonomy within the Austro-Hungarian Empire, and a small number of pictures showing the veterans of the uprising taken in the interwar period.